

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Iva Knežević

**LINGVISTIČKI DETERMINIZAM I UMJETNI JEZICI
– UTOPIJSKE I DISTOPIJSKE PERSPEKTIVE**

Diplomski rad

Mentor: dr.sc. Nadežda Čačinović

Zagreb, srpanj 2015

Sadržaj

Uvod	4
1. Pojam umjetnog jezika i relevantni filozofski pojmovi.....	5
2. Lingvistički determinizam i relativizam.....	7
2.1. Osnovni pojmovi	7
2.2. Povijest ideje	7
2.3. Whorfova hipoteza	8
2.4. Kritike Whorfove hipoteze.....	9
2.5. Suvremeni pokušaji eksperimentalnog dokazivanja lingvističkog determinizma i relativizma	11
2.6 Lingvistički determinizam i filozofija.....	13
3.1. Jezici prije Whorfove hipoteze – implicitni lingvistički relativizam.....	15
3.2. <i>Loglan</i>	17
3.2.1. Razlozi nastanka.....	17
3.2.2. Osnovni principi jezika.....	18
3.2.3. Kritike projekta.....	19
3.3.1. Filozofija jezika i feminizam.....	20
3.3.2. Rod i sociolingvistička istraživanja – što istraživanje diskursa govori o jezičnim strategijama žena i muškaraca	20
3.3.3. Jezik, rod i lingvistički determinizam.....	22
3.3.4 Ideje stvaranja ženskog jezika	23
3.3.4. <i>Laadan</i> - Razlozi nastanka i utjecaji	28
3.3.5 Glavni gramatički principi <i>Laadana</i> i njihova filozofska problematika	30
3.3.6. Vokabular <i>Laadana</i>	31
3.3.7. <i>Laadan</i> i lingvistički determinizam.....	32
3.3.8. <i>Laadan</i> i rodni/spolni esencijalizam – problematika ženskoga jezika	33
3.4. <i>Newspeak</i> i <i>Basic English</i>	37
3.4.1 Orwellova teorija jezika i lingvistički determinizam	37
3.4.2. Kritike Orwellove teorije.....	39
3.4.3. <i>Newspeak</i> – osnovni principi i kritike	40
3.4.5. <i>Basic English</i> – osnovni principi i kritike	44
4. Zaključak.....	48
Literatura	50

Lingvistički determinizam i umjetni jezici – utopijske i distopijske perspektive

Sažetak

Cilj rada jest raspraviti odnos lingvističkog determinizma i umjetnih jezika (i općenito i na primjeru Loglana, Laadana, Newspeaka i Basic English jezika) kroz pet glavnih pitanja - 1. Ukoliko bi se lingvistički determinizam pokazao točnim, kakve bi posljedice svaki od umjetnih jezika imao na misao pojedinca/kulturu općenito? 2. Što nam teorije i kritike proučavanih jezika govore o mogućim propustima lingvističkog determinizma? 3. Što nam problematika koja proizlazi iz rasprave o navedenim jezicima govori o propustima kritičara lingvističkog determinizma? 4. Jesu li promjene (utopijske ili distopijske) za koje se predviđa da će ih jezik uzrokovati doista posljedica lingvističkog determinizma ili nekog drugog procesa? 5. Koje su posljedice inzistiranja na eksperimentalnom dokazivanju lingvističkog determinizma na njegovu artikulaciju i prisutnost u filozofiji? Rad odgovara na navedena pitanja propitujući kako autori jezika i njihovi kritičari definiraju odnos sadržaja i jezika, utjelovljivanja kulture i održavanja kulture. Također problematizira moguće posljedice točnosti takve teorije - 1) odnos demokratičnosti i moći prilikom stvaranja, održavanja i mijenjanja jezika, 2) problem definicije skupina kojima je određen jezik namijenjen, te pitanje bi li takav jezik zapravo takve skupine stvorio, 3) problem lingvističkog imperijalizma 4) problem prikrivene povijesnosti *a priori* jezika zbog načina definicije njegovih pojmova 5) kako (putem lingvističkog determinizma) materinji jezik autora umjetnog jezika utječe na sliku svijeta koju posreduje umjetni jezik

Ključne riječi

umjetni jezici, lingvistički determinizam, lingvistički imperijalizam, utopije, feministička filozofija jezika

Linguistic Determinism and Artificial Languages – Utopian and Dystopian Views

Abstract

The aim of this paper is to discuss how linguistic determinism and artificial languages are related (in general and by using Loglan, Laadan, Newspeak and Basic English as examples) by addressing five main questions: 1) If the theory of linguistic relativism was correct, what would be the consequences of each of the discussed artificial languages on the thought/culture in general? 2) What do the discussed theories and criticism reveal about potential problems in the theory of linguistic determinism? What do the discussed theories and criticism point out as problematic in arguments against linguistic determinism? 4) Are the predicted (utopian and dystopian) changes really the result of linguistic determinism or of some other process? 5) What are the consequences of insisting on proving linguistic determinism experimentally on its status and articulation in philosophy? This paper addresses these questions by discussing how the authors of these languages and their critics define the relationship between content and language, and the embodiment of a culture and its prolonging. It also addresses the possible consequences of the theory being correct – 1) the role of power and democracy in creating, maintaining and changing artificial languages, 2) how target groups of artificial language users are defined and if a language would actually create such groups, 3) the problem of linguistic imperialism, 4) how *a priori* artificial languages are covertly connected with the historical meanings present in natural languages because of the manner in which they define their words 5) how (because of linguistic determinism) the native tongue of an author of an artificial language influences how that language presents the reality.

Key words: Linguistic determinism, artificial languages, linguistic imperialism, utopism, feminist philosophy of language

Uvod

Cilj ovoga rada jest predstaviti odnos lingvističkog determinizma (te u manjoj mjeri lingvističkog relativizma) i umjetnih jezika. U uvodnom dijelu rada objasniti ćemo osnovne pojmove teorije umjetnih jezika i lingvističkog determinizma, dok ćemo se u nastavku pozabaviti primjenom tih pojmova u analizi odabranih umjetnih jezika.

Jezici predstavljeni u nastavku (*Laadan*, *Loglan*, *Basic English*, *Newspeak*) odabrani su na temelju njihove od autora naglašene povezanosti s lingvističkim determinizmom (primjerice, dva od njih navode da je razlog stvaranja jezika testiranje Whorfove hipoteze) ili osnovnih načela/ciljeva koji se temelje na (prešutnom) prihvaćanju nekog oblika lingvističkog determinizma. Uz to, svaki od navedenih jezika ima drugačije ciljeve i filozofiju, što omogućava promatranje odnosa jezika i lingvističkog determinizma iz drugačijeg kuta. Štoviše, neki od jezika su specifičnošću svojih ideja potaknuli dodatna filozofska pitanja (primjerice *Laadan*), te im je iz toga razloga dano više mjesta unutar rada.

Ukratko, rad se temelji na nekoliko glavnih pitanja:

1. Ukoliko bi se lingvistički determinizam pokazao točnim, kakve bi posljedice svaki od umjetnih jezika imao na misao pojedinca/kulturu općenito?
2. Što nam teorije i kritike proučavanih jezika govore o mogućim propustima lingvističkog determinizma?
3. Što nam problematika koja proizlazi iz rasprave o navedenim jezicima govori o propustima kritičara lingvističkog determinizma?
4. Jesu li promjene (utopijske ili distopijske) za koje se predviđa da će ih jezik uzrokovati doista posljedica lingvističkog determinizma ili nekog drugog procesa?
5. Koje su posljedice inzistiranja na eksperimentalnom dokazivanju lingvističkog determinizma na njegovu artikulaciju i prisutnost u filozofiji?

1. Pojam umjetnog jezika i relevantni filozofski pojmovi

Umjetni jezik definira se kao jezik razvijen od strane pojedinca ili manje grupe, a namjena mu je da bude međunarodni jezik ili je osmišljen za neku specifičniju svrhu, no nije namijenjeno da funkcionira kao materinji jezik svojih korisnika.¹

Dodaje se da je svim umjetnim jezicima zajedničko to što pravila i precizno definiranje vokabulara dolaze prije upotrebe jezika. Također, navodi se jasna razlika između umjetnih i formalnih jezika. U formalnim jezicima svaki element i svaka kombinacija imaju jasno precizirano nedvosmisleno značenje (kao primjerice u zapisima kemijskih formula), te se jednostavnost izgovora takvih formulacija ne uzima u obzir. S druge strane, od umjetnih jezika se ne očekuje da se značenje riječi može jednoznačno razumjeti iz značenja i rasporeda njezinih sastavnih dijelova, niti da rečenica uvijek bude nedvosmisleno određena riječima koje je tvore – mogućnost korištenja konteksta i zdravog razuma smanjuju zahtjevnost kriterija.²

Umjetne jezike možemo podijeliti na *a priori* i *a posteriori* jezike. *A priori* jezici su oni čije riječi (u formalnom smislu) nisu temeljene ni na jednom od postojećih jezika – primjerice *Laadan*. *A priori* jezici ponekad se nazivaju i filozofskim jezicima jer neki od njih osim izmjene morfema također žele na radikalno drugačiji način dodijeliti značenja riječima, odnosno segmentirati stvarnost na drugačiji način.

S druge strane, *a posteriori* jezici koriste ili jedan jezik za svoju podlogu (recimo *Basic English* ili *Newspeak*) ili kombiniraju nekoliko njih (*Loglan* ili *Esperanto*). Dije se na pojednostavljene jezike (*Basic English*), naturalističke jezike (koji su bliski obliku prirodnih jezika, najčešće latinskom) te autonomne jezike, koji posuđuju morfeme prirodnih jezika, no *a priori* su na razini gramatike.³

Osim umjetnih i formalnih jezika, određeni autori spominju i pojam 'kreiranih' jezika, čija je svrha prvenstveno stvaranje određenog značenja u pripovijednim djelima. Takvi jezici ne moraju biti potpuni – mogu se sastojati od svega nekoliko riječi, no smatra se da se navođenjem samo nekoliko primjera takvog nedovršenog jezika može postići predstavljanje

¹ Merriam Webster Dictionary: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/artificial%20language>

² Van Themaat, 1962

³ Libert, 2000)

svjetonazora koji mu je u podlozi.⁴ Dva od jezika koje ćemo predstaviti u nastavku nastaju kao kreirani jezici, međutim jedan od njih (ženski jezik *Laadan*) razvija se u umjetni jezik, dok Orwellov *Newspeak* nikada ne dolazi do takvog stupnja doradenosti (niti je, s obzirom na filozofiju koju prenosi, namjeravano da bude). Ipak, takav kreirani jezik uključen je u ovaj rad zbog svoje relevantnosti za raspravu o lingvističkom determinizmu.

Umjetni jezici specifični su po svom odnosu sa značenjem. Naime, vrlo često (kako ćemo vidjeti u nastavku) umjetni jezici nastaju kao svojevrsni utopijski projekt stvaranja jezika koji će savršeno prenijeti željena značenja - koncepte, ton poruke, racionalnost suda - ili pomoći u stvaranju jasne strukture značenja. Takvi projekti često polaze od "zdravorazumske" ideje da u umjetnom jeziku treba stvoriti određenu leksičku jedinicu koja će upućivati na nešto u našem življenom iskustvu, manje ili više konkretno. Međutim, teorije značenja pokazuju nam da takve ideje otvaraju određene probleme – odnos jezika, stvarnosti, uma i značenja kompleksan je i do danas nerazjašnjen. S obzirom na opsežnost i neriješenost problematike, u nastavku rada ćemo se ograničiti na isticanje nekritičke upotrebe ideje referencijalnosti određenog autora i njene posljedice za njegovu/njezinu teoriju.

Osim s problemom značenja, umjetni jezici suočavaju se i s problemom društvenosti. Naime, jedna od glavnih osobina prirodnih jezika jest njihova društvenost – nastali su kroz (manje ili više ravnopravnu) komunikaciju različitih pojedinaca, zajednica, društava, naroda i klasa. Posljedično se može zaključiti da upravo nedostatak takvog zajedničkog stvaranja jest ono što umjetne jezike čini drugačijima od prirodnih jezika, barem u njihovim početnim fazama.

Kako bismo fenomen društvenosti jezika i alternativnog tumačenja značenja doveli u vezu s filozofijom, u nastavku rada ćemo se pozivati na kasniji period filozofije Ludwiga Wittgensteina, posebno prilikom raspravljanja faza (prihvaćenih) umjetnih jezika, te za teoretiziranje posredne društvenosti, koja projekt umjetnog jezika može dovesti u pitanje. Također, društvena priroda jezika posebno je važna za distopijska gledišta, koja kritiziraju stvaranje umjetno izmijenjenih jezika od strane vlasti/dominantne strane.

⁴ Cheyne, 2008

2. Lingvistički determinizam i relativizam

2.1. Osnovni pojmovi

Lingvistički determinizam definira se kao hipoteza koja tvrdi da "jezik utječe na misao ili je potpuno određuje, te da zbog činjenice da je jezik dijeljeno dobro zajednice govornika, jezik utječe na ili određuje načine razmišljanja određene kulture".⁵ Jaka verzija lingvističkog determinizma tvrdi da jezik potpuno određuje misao, dok slaba tvrdi da samo utječe na misao. Preciznije rečeno, *jezik* najčešće podrazumijeva morfosintaktičke elemente (no može i pragmatičke ili fonološke), dok *misao/um* podrazumijeva (ovisno o podteoriji) percepciju, pažnju, klasifikaciju stvarnosti, pamćenje, kreativnost ili estetičku prosudbu.⁶

Lingvistički relativizam jest teorija da se jezici međusobno mogu razlikovati na svim svojim razinama (dakle, ne postoji ništa što bi nužno bilo zajedničko svim jezicima). Iako se lingvistički relativizam često izjednačuje s lingvističkim determinizmom, oni su zapravo neovisni pojmovi, koji mogu (ali ne moraju) biti dio iste teorije. Tako je opreka lingvističkom relativizmu lingvistički univerzalizam, dok se kao suprotnost lingvističkog determinizma postavlja tradicionalno viđenje da jezik odražava misao i kulturu.⁷

2.2. Povijest ideje

Iako neki oblik ideje lingvističkog determinizma postoji u nedefiniranom obliku već kod romantičara (kao što je Herder) ili Wilhelma von Humboldta, svoj jasni razvojni niz počinje u prvoj polovici 20. stoljeća, s antropologom Franzom Boasom.

Franz Boas 1911. objavljuje svoju hipotezu da jezik odražava misao – odnosno da različite kulture i njihov način života podržavaju (i trebaju) različite gramatičke forme i vokabular. Treba napomenuti da ovakvo gledište ni u kojem slučaju nije lingvistički determinizam, niti slabi niti jaki, već jednostavno hipoteza koja se opire univerzalizmu. Dapače, iako navodi da mnoštvo apstraktnih, generaliziranih koncepata koje zapadnjački jezici sadrže može "ubrzati" logičnu, jasnu misao, također tvrdi da se jezici koji nemaju

⁵ Seuren, 2013

⁶ Lucy, 1997

⁷ Seuren, 2013

pojedine riječi za takve opće pojmove ipak (jednom kada se sami sadržaj objasni) mogu bez poteškoća njima koristiti unutar svojih jezika, odnosno izraziti ih kroz svoja jezična pravila.⁸

Vrlo je bitno uočiti razliku između teorije da jezik utječe na misao i tvrdnje da misao (odnosno kultura) utječe na oblik jezika. Problem nastaje kada se ove teorije spoje u jednu putem (naizgled neproblematične) teorije "kružnog utjecaja" – da kultura stvara jezik, te da zatim taj jezik utječe ili potpuno određuje svoje govornike. Kako se ovaj argument javlja prilikom stvaranja umjetnih jezika, raspraviti ćemo u nastavku.

Boasov učenik, Sapir približava se Whorfovoj teoriji (bez da je ikada zaista i formulira), no ipak pokazujući generalno oprez i suzdržavanje od jasnih tvrdnji u kojem smjeru idu utjecaji. Međutim, neki od njegovih radikalnijih tekstova pokazuju osnovu na kojoj Whorf kasnije može graditi svoju eksplicitniju teoriju. Sapir tako tvrdi da je "jezik vodič do shvaćanja "društvene stvarnosti" (...), da on snažno uvjetuje sve naše razmišljanje o društvenim problemima i praksama. (...) Činjenica je da je "stvarni svijet" u velikoj mjeri nesvjesno izgrađen na jezičnim navikama grupe."⁹

2.3. Whorfova hipoteza

Sapirove ideje dalje zaoštrava Whorf, iznoseći tako glavnu verziju lingvističkog determinizma. Raznolikost definicija i primjera koje Whorf koristi u svojim radovima Brown¹⁰ sažima na dvije glavne teze:

1. Strukturalne različitosti između jezičnih sustava su generalno popraćene nejezičnim kognitivnim razlikama (kakve vrste, nije jasno navedeno) između govornika tih jezika
2. Struktura jezika jako utječe ili potpuno određuje pogled na svijet koji će govornik (ako mu je to materinji jezik) dobiti dok ga uči

Te tvrdnje temelje se na određenoj filozofiji spoznaje koju Whorf podržava, a koju Black¹¹ iznosi u sažetom obliku:

⁸ Boas, 1911 prema Seuren, 2013

⁹ Sapir 1929 prema Seuren, 2013

¹⁰ 1976, prema Kay i Kempton, 1984

¹¹ 1959

1. Stvarnost se sastoji od "kaleidoskopskog toka dojmova"
2. "Činjenice" i "Priroda svemira" za koje se smatra da su predmet opažanja su zapravo funkcija jezika u kojem se izražavaju
3. Gramatika i logika ne odražavaju stvarnost, nego poprimaju različite oblike ovisno o jeziku

Kao dokaz svoje teorije Whorf navodi utjecaj koji glagolska vremena Hopi jezika vrše na način na koji njegovi govornici percipiraju vrijeme. Whorf tvrdi da govornici Hopi jezika koji ne govore niti jedan drugi jezik imaju drugačije poimanje vremena od govornika standardnih zapadnjačkih jezika. Njihovo poimanje vremena, navodi Whorf, ne temelji se na slici vremena kao kontinuuma podijeljenog u pravilne vremenske razmake koji se prostiru i u prošlost i u budućnost. Takav zaključak temelji se na opažanju da Hopi ne koristi imenice (koje inače koristi za preciziranje obrubljenosti pojava i predmeta) za opisivanje vremenskih razdoblja, što posljedično može značiti da vrijeme vide samo kao izmjenu dana i noći (ciklična slika vremena), a ne kao slijed dana koje se može brojati ili smještati u veće jedinice. Štoviše, Whorf navodi da Hopiji umjesto uobičajenih "glagolskih vremena" imaju oblike kojima iskazuju koliko su sigurni u svoju izjavu – izriču li generalizaciju, izjavu ili predviđanje.¹² Takvi zaključci nailaze na oštre kritike, kako ćemo vidjeti u nastavku.

2.4. Kritike Whorfove hipoteze

Ekkehart Malotki iznosi glavne kritike Whorfovih tvrdnji o Hopi jezicima – i na razini lingvističkih činjenica i zaključaka izvedenih iz njih. Tako Malotki u svome djelu *Hopi Time* navodi cijeli niz dokaza (istražujući metafore i gramatičke oblike) da govornici Hopija vrijeme poimaju na isti način kao "standardni zapadnjački jezici" – primjenjivanjem generalne metafore prostora na vrijeme – što je činjenica koju je Whorf opovrgavao.¹³

Seuren također upućuje kritiku Whorfovim empirijskim dokazima. Osim problematike tumačenja glagolskih vremena (koja su znatno sličnija engleskim nego se to iz Whorfovih iščitavanja čini) on navodi da nisu ponuđeni argumenti za tvrdnju da Hopiji poimaju vrijeme

¹² Whorf 1956

¹³ Hinton 1988

drugačije od zapadnjaka. Te, čak ako i poimaju, nema razloga zašto se to ne bi tumačilo utjecajem njihovog kulturološkog poimanja vremena na njihov jezik, a ne obrnuto.¹⁴

Što se tiče kritika generalne teorije, često navođena kritika jest (ranije spomenuti) problem da "ne postoji odgovor na pitanje zašto bi se trebalo smatrati da jezične kategorije utječu na ili određuju misli, a ne obrnuto. Također, nema razumljivog odgovora na pitanje kako bi se onda trebalo objasniti kako je jezik uopće došao do svojih kategorija, ukoliko to nije postignuto kroz ljudsku misao koja se u njemu odražava."¹⁵

Black kao problematično navodi izjednačavanje koncepata i riječi – on smatra da ljudi posjeduju i koriste znatno više koncepata nego riječi (te tako ili izražavaju koncepte opisno ili ih vizualiziraju, kao u slučaju boja), te da zato zaključivanje o konceptima kojima se određeno društvo služi nikako ne može biti izvedeno na temelju proučavanja samo vokabulara. Štoviše, navodi Black, činjenica da se (ukoliko ne očekujemo doslovno prevođenje ili jednak broj riječi) bilo koje značenje jezika A uz određene jezični trud može izraziti u jeziku B, dokazuje nemogućnost izjednačavanja koncepata i vokabulara.¹⁶

Nadalje, Seuron navodi problematično nerazlikovanje sadržaja koje jezik prenosi (primjerice vrijednosne sudove, nove ideje, nove pojmove) i sami jezik, bilo na razini gramatike ili vokabulara. Drugim riječima, neosporno je da korištenje jezika utječe na misao, no pitanje je utječe li sadržaj poruke (što posljedično nije jezični determinizam, jer isto značenje uz manje ili više truda može biti izraženo u različitim jezicima) ili način na koji je to značenje prikazano u određenom jeziku. Seuren također odbija argument da upravo razlika u količini truda koji se treba uložiti može utjecati na misao - Slobin primjerice tvrdi da rastuća suptilnost jezične upotrebe može posljedično razvijati i um zbog napora koje to zahtjeva¹⁷, no Seuren odgovara da je to opet pitanje suptilnosti sadržaja koje utječe na suptilnost kategorija koje ga trebaju prenijeti.¹⁸ Međutim, kao kritiku ove kritike treba napomenuti da tako jasno odvajanje jezika i značenja nije bez svoje problematike – problem značenja dovodi do velikih polemika u filozofiji jezika, te zato ovakvo kategorično razdvajanje sadržaja od jezika (riječi i onog na što se referira) ne može biti viđeno kao stabilan temelj daljnjih argumenata.

¹⁴ 2013

¹⁵ isto

¹⁶ 1959

¹⁷ 1987

¹⁸ 2013

Te konačno, Swayer napominje da čak i u slučaju dokazivanja utjecaja jednog aspekta jezika na jedan dio uma, to ne znači izravno da lingvistički determinizam u svom generalizirajućem obliku "jezik utječe na um" može biti smatran dokazanim. On navodi da ustroj uma još nije otkriven, te da posljedično (pozivajući se na neke postojeće dokaze) možemo teoretizirati i da je um modularan - što poopćavanje rezultata istraživanja jednog dijela ili funkcije na cijeli um čini problematičnim.¹⁹

Ukratko, glavne kritike navode: neprecizne i nepouzdate empirijske dokaze, neobjašnjen smjer utjecaja, nerazlikovanje sadržaja i medija, problem neprecizne definicije i generalizacije 'uma' i 'pogleda na svijet', te neobjašnjivu prevodivost.

2.5. Suvremeni pokušaji eksperimentalnog dokazivanja lingvističkog determinizma i relativizma

Pokušaji empirijskog eksperimentalnog dokazivanja lingvističkog determinizma dijele se na tri glavna pristupa, s obzirom na aspekt od kojeg polaze – od strukture, područja iskustva ili ponašanja. Navest ćemo najznačajnije istraživanje unutar svakog od ova tri tipa.

Strukturalni pristup kreće od uočavanja razlika između jezika u strukturi značenja. Kako bi se dokazao utjecaj takvih razlika na misao govornika, pokušavaju se pronaći razlike u ponašanju. Spomenuto Whorfovo istraživanje percepcije vremena u Hopi jeziku pripada ovom pristupu. Međutim, najznačajnije suvremeno istraživanje temeljeno na ovom pristupu jest istraživanje utjecaja koje različito gramatičko izražavanje broja u engleskom i jukatanskom majanskom imaju na umne procese govornika²⁰. Jezici se razlikuju u obaveznosti naglašavanja množine/jednine imenica, te u jukatanskom brojive imenice (jedna jabuka) ne postoje kao takve, već se mora (kao u engleskom kod nebrojivih imenica) odrediti način određivanja broja (npr. jedna šalica kave umjesto jedna kava, ili jedna kila jabuka umjesto jedna jabuka). Prilikom eksperimenata, od ispitanika se tražilo da kategoriziraju predmete, pri čemu su se engleski govornici većinom odlučivala na združivanje prema sličnosti po obliku, dok su jukatanski govornici birali sličnost po materijalu (npr. metalna lopta, jabuka i mjesec, nasuprot metalna lopta, metalna vilica, metalna pločica).

Pristup koji kreće od područja iskustva temelji se na odabiru određenog dijela življene realnosti i daljnjem pokušaju da se prouči kako se u raznim jezicima on kodira i organizira u

¹⁹ 2003

²⁰ Lucy & Gaskins 1997

jeziku. Tako Stephen Levinson želi istražiti kako način izražavanja odnosa u prostoru (u europskim jezicima je dominantno razlikovati lijevo-desno, dok neki australski i majanski jezici razlikuju prvenstveno strane svijeta i topografske oznake) utječe na misaone procese.

U eksperimentu se od ispitanika (govornika nizozemskog i guugu yimithirra) tražilo da promotre raspored objekata na stolu, te zatim odu u prostoriju koja je bila za 180 stupnjeva izokrenuta verzija prva, te na stolu (na kojem su prethodno viđeni predmeti pobrkani) opet rasporede predmete kako su bili postavljeni u prvoj sobi. Rezultati su pokazali da su nizozemski ispitanici nastojali zadržati relativne odnose (lijevo-desno/gore-dolje), dok su govornici guugu yimithirra položaj reproducirali koristeći točke kompasa.

Te konačno, istraživanja se mogu temeljiti na uočenim razlikama u ponašanju, za koje se potom objašnjenje pokušava pronaći u obrascima mišljenja koji proizlaze iz jezika. Tako se primjerice putem istraživanja razlika između finskog i švedskog²¹ želi utvrditi zašto (unatoč radu pod istim zakonskim regulativama i sigurnosnim normama) finški radnici doživljavaju značajno više nezgoda na radu nego švedski radnici (čak i kada rade u Finskoj). Istraživanje zaključuje da se uzrok nezgoda može vidjeti u oblicima organizacije radnih prostora (finski je previše individualiziran), koji su, tumači se, uzrokovani razlikama između švedskog (koji prijedloge smješta u tri dimenzije) i finskog (koji ih smješta u dvije).²²

Sva navedena istraživanja kritiziraju se zbog neuspješnog razlikovanja smjera utjecaja između jezika i svijesti – jesu li specifični načini razmišljanja grupe oblikovali jezik, ili obrnuto. Time rezultati gube na svojoj značajnosti. Ukratko, iz pozicije kritičara (npr. Seuron) lingvistički determinizam (u svojoj slaboj verziji) dokazan je, no u vrlo ograničenom opsegu. Naime, navodi se da istraživanja pokazuju da se često korišteni jezični elementi povezuju sa sustavom aktivacije kognitivnih mehanizama, što uzrokuje da u 'razmišljanju-za-govor' (odnosno dijelu misli koje organiziraju što će biti rečeno) jezik vrši svoj utjecaj – govornik bira uobičajene gramatičke i leksičke oblike bez da o njima mora svjesno promisliti. Pretpostavlja se da takav mehanizam omogućava uštedu vremena i energije i time omogućava da se "ušteđeno" utroši na prenošenje suptilnijih misli i specifičnih leksičkih osobina grupe kojoj govornik pripada. Donekle će sličnu teoriju (kroz drugačije pojmove) iznijeti i Orwell, što ćemo ispitati u nastavku rada. Međutim, tvrdi se, utjecaj se ne proteže na konceptualno mišljenje.

²¹ Johansson & Strömnes 1995, Salminen & Hiltunen 1993

²² Lucy 1997

Kao što vidimo, problem lingvističkog determinizma nije riješen – problem smjera utjecaja i odnosa sadržaja i medija ostaje (skupa s nerazjašnjenosti samog pojma značenja odnosno sadržaja). Posljedično, svako tumačenje umjetnog jezika koji se u određenoj mjeri na njega poziva ne može biti temeljeno na kritici upravo te uvjerenosti u ispravnost teorije. Zato, kako je već rečeno u uvodu, analize koje slijede će teoretizirati: 1. moguću uspješnost i posljedice jezika u slučaju je lingvistički determinizam dokazan, 2. kako autori pojedinog jezika predstavljaju odnos svog projekta i lingvističkog determinizma (i je li on uistinu takav), te 3. koja dodatna filozofska pitanja postavljaju određeni aspekti proučavanih jezika

2.6 Lingvistički determinizam i filozofija

S obzirom da se glavni interes za lingvistički determinizam razvija u polju psihologije, lingvistike i antropologije, važno je napomenuti da se nadopune teorije, njeno dokazivanje i kritiziranje obično zbiva na eksperimentalnoj razini. Drugim riječima, ispituju se oni aspekti teorije koji mogu biti postavljeni kao eksperimentom dokazivo ili oborivo pitanje. Posljedično, od ranije navedene dvije glavne tvrdnje Whorfove teorije, samo se prva uzima kao značajan dio teorije, odnosno njezino obaranje ili podržavanje smatra se relevantnim za status cijele teorije.

Ideja da jezik utječe na sliku svijeta koju govornik ima smatra se eksperimentalno nedokazivom, te se zato ignorira. Međutim, upravo je to aspekt teorije koji je potaknuo nastanak brojnih umjetnih jezika ili proglašavanje nekog prirodnog jezika neadekvatnim. Iako se u polju eksperimentalne znanosti takva tvrdnja smatra nevaljano postavljenom, to ne znači da ne može biti propitana filozofskim pojmovima. Međutim, kombiniranje lingvističkog determinizma s filozofskim disciplinama ili pitanjima nije se do sada izvršilo u većoj mjeri.

Kao jedan od rijetkih primjera, možemo navesti kako Graham u svom djelu *Disputers of the Tao* spaja teze lingvističkog determinizma s metafizikom. Naime, on navodi da se kategorije koje se smatraju osnovom ljudskog mišljenja (kauzalnost, kvantiteta itd.) u djelima brojnih filozofa (Kant, Aristotel itd.) zapravo samo posljedica ustroja indoeuropskih jezika. S

obzirom da neke od "temeljnih" kategorija nemaju svoj ekvivalent u jezicima kao što je kineski smatra se da se univerzalnost takvih 'sveopće ljudskih' kategorija dovodi u pitanje.²³

Slično mišljenje dijelili su i Whorf i Herder. Herder, koji je također jedan od preteča teorije lingvističkog determinizma zbog svojih tvrdnji da je misao samo internalizirani jezik, svoju teoriju smješta u općeniti 'anti-racionalistički okvir'. Naime, on propituje koncepciju univerzalnosti razuma, navodeći da je moguće da postoje društva s različitim oblicima racionalnosti.

Kao što vidimo u trećem Blackovom sažetku Whorfovih teza, Whorf smatra da logika nije univerzalna, već da ovisi o jeziku. U svom eseju *Jezici i logika*, Whorf navodi da svaki pojedini jezik svojom gramatikom otkriva logiku mišljenja i time logiku znanstvenog istraživanja. Takva logika temelji se dakle na osobinama jezika, te posljedično nije univerzalna – svaki jezik ima određeni oblik logike, iako one mogu nalikovati jedna drugoj. Drugim riječima, tvrdi da se logika, sa svojom podjelom na predikate i attribute, zapravo temelji samo na jednom dijelu jezika, onima koje govore zapadnjački logičari i filozofi.²⁴

U eseju *Jezik, um i stvarnost* Whorf problem proširuje na pitanje znanosti – s obzirom da svaka znanost koristi svoj 'dijalekt', dolazi do situacije kada riječi kao što su 'prostor' ili 'vrijeme' više ne znače isto u fizici i psihologiji, što stvarnu suradnju među znanostima i stvaranje šire slike čini nemogućim. Osim problematike "prevođenja", Whorf smatra da je takva izloženost pojedinom znanstvenom dijalektu ograničila mogućnost slobodnog mišljenja znanstvenika, što kreativnost i otkrića čini težima.²⁵ Treba zamijetiti da su ovakva viđenja neusporedivosti pojedinih viđenja svijeta nekog znanstvenog razdoblja u određenoj mjeri slična filozofiji znanosti Thomasa Kuhna.

Osim doprinosa razmatranih teorija ontologiji, logici i filozofiji znanosti, ideja lingvističkog relativizma (da se ljudski jezici mogu razlikovati u svakom svom aspektu, odnosno da ne postoji ništa što bi nužno bilo isto među njima) može biti zanimljivo pitanje filozofske antropologije i filozofije uma. Čak ako i filozofski determinizam nije točan, postavlja se pitanje kako ljudska misao može biti toliko različita da proizvede toliku jezičnu raznolikost, odnosno kako onda definirati ljudsku bit. Kao što ćemo vidjeti u nastavku, lingvistički determinizam dovodi i do etičkih problema – ukoliko smatramo da jezik utječe na

²³ Swayer 2003

²⁴ 1941a

²⁵ 1941b

misao i kulturu, pitanje je posljedica i opravdanosti uvođenja upotrebe jezika u strane zemlje (čak ako se i ne uvedu ostali aspekti kulture, kao što to recimo može biti s internacionalnim engleskim, kada njemačka tvrtka u svojoj podružnici u Hrvatskoj ima engleski kao službeni jezik).

3. Lingvistički relativizam i umjetni jezici

3.1. Jezici prije Whorfove hipoteze – implicitni lingvistički relativizam

Umjetni jezici nastali ili samo teoretizirani prije iznošenja Whorfove hipoteze očigledno se nisu eksplicitno referirali na nju, no s obzirom na sličnost s kasnijim projektima, ostaje pitanje jesu li izgrađeni uz implicitno prihvaćanje neke verzije lingvističkog determinizma.

Ideja nesavršenosti prirodnih jezika počinje tumačenjem Starog Zavjeta – priča o Adamovom imenovanju životinja spojena s pričom o Babilonskoj kuli dovodi do zaključka o postojanju predbabilonskog jezika koji je najbolje odražavao način na koji bi se kontinuum stvarnosti trebao razdijeliti putem imenovanja njegovih proizvoljnih dijelova. Takve ideje mogu biti uspoređene s lingvističkim determinizmom – referencijalni dio jezika (problematičan odnos sadržaja, stvarnosti i lingvističke razine) jest ono što mislioci ovog perioda vide kao ključni dio Adamovog jezika koji žele obnoviti, kako bi takav jezik utjecao na misao govornika, mijenjajući njegovu sliku svijeta.

Iako se "slika svijeta" zanemaruje u eksperimentalnoj verziji lingvističkog determinizma zbog problematičnosti njezina ispitivanja, ona svakako jest bila dio izvorne teorije. Posljedično, možemo vidjeti kako se ideje lingvističkog determinizma, u nekom svom obliku, vezuju uz umjetne jezike i potragu za savršenim jezicima od njihovih početaka.

Sedamnaesto stoljeće dovodi do novog smjera (koji se putem *Loglan* jezika nastavlja do danas) – stvaranja racionalnog *a priori* filozofskog jezika, kojem je cilj upravo odmak od takvih neznanstvenih izvora. Tako primjerice Francis Bacon u Novom organonu kritizira *idole fori*: "ili su imena stvari koje ne postoje (...) ili su imena stvari koje postoje, ali konfuzna, loše definirana i izvučena iz stvari na ishitren i djelomičan način". Takav napad na riječi koje se referiraju na nepostojeće pojave ili su dvosmislene u svom označavanju jedan su od glavnih poticaja za stvaranje paralelnih umjetnih jezika i u suvremeno doba, kako ćemo vidjeti u nastavku.

Sličan ton nastavlja se i kod Komenskog, koji kritizira dvosmislenost i retoriku te poziva na povratak konkretnim pojmovima (sličnu ideju zagovara i Orwell). Ovakve ideje nalaze svoj doradeniji, radikalniji oblik u jezicima Wilkinsa i Dalgarna - precizna analiza svake od postojećih riječi, čime bi se pojmovi koje one označavaju razložili na precizno definirane primitive i njihov međusoban odnos, čini njihov najvažniji dio.

Takva strategija bliska je Descartesovom pojmu "prave filozofije", koja bi konstruirala matematiku takvih pojmova, čime bi stvorili jezik koji "bi omogućio da seljaci bolje sude o istini nego danas to čine filozofi. Ali ne pouzdajem se u to da ću ga ikad moći vidjeti u upotrebi: on pretpostavlja velike promjene u redu stvari i trebalo bi da cijeli svijet bude jedan raj zemaljski."²⁶

Naposljetku, Leibniz predlaže dodjeljivanje brojeva spomenutim primitivima, te potom dodavanje glasova brojevima, čineći tako (u teoriji) jezik primitiva mogućim. Primjerice, ako se čovjek izrazi kao "racionalna životinja", primitivi pojma postaju životinja (kojoj se dodjeljuje broj 2) te racionalno (broj 3). Tako pojam čovjeka postaje umnožak brojeva 2 i 3, te dijeljenjem broja 6 s 2 ili 3 pokazujemo da pojam čovjeka sadrži primitive koje označujemo s 2 ili 3. S druge strane, ako je umnožak primitiva nekog drugog pojma (npr. pas) broj 10, vidimo da je diljenje sa 6 nemoguće, te možemo zaključiti da pas nije podvrsta čovjeka, niti obrnuto, te da nisu istovjetni.²⁷

Ipak, dosljedno svojoj filozofiji (i nasuprot Descartesovom zaključku) Leibniz prepoznaje nekonačnost takvog jezika i neproblematičnost te nekonačnosti: "Premda taj jezik ovisi o pravoj filozofiji, on ne ovisi o njezinoj savršenosti. Što znači: taj jezik može biti konstruiran unatoč tome što filozofija nije savršena. U onoj mjeri u kojoj bude raslo znanje ljudi, rast će i taj jezik. U međuvremenu će nam on biti od izvanredne pomoći, da se služimo onim što znamo i da vidimo ono što nam nedostaje, te da smislimo načine da do toga dođemo. (...) Tada će rasuđivati i računati biti ista stvar."²⁸

Iako autor *Loglana* (kako ćemo u nastavku vidjeti) navodi racionalističku tradiciju kao prethodnike svog projekta, njegova taktika se odmiče od značenja pojma i okreće se logici sudova za postizanje racionalne misli. Kako se to događa, vidjet ćemo u nastavku.

²⁶ prema Eco, 2004

²⁷ isto

²⁸ prema Couturat, 1903, prema Eco, 2004

3.2. Loglan

3.2.1. Razlozi nastanka

James Cooke Brown 1960. objavljuje članak u *Scientific American* u kojem javnosti predstavlja svoj projekt umjetnog jezika – *Loglan*. Kao razlog konstrukcije jezika navodi pokušaj eksperimentalnog ispitivanja Whorfove hipoteze kroz odgovor na pitanje: "Je li istina da su "razumske moći" ljudske životinje u bilo kojoj mjeri određene formalnim osobinama jezične igre koju je naučila igrati?".²⁹ Tvrdi da ispitivanje hipoteze postojećim prirodnim ili umjetnim jezicima ima svoja bitna ograničenja, jer se ne mogu kontrolirati osobine jezika i kultura i metafizika koju jezik predstavlja.

Ukoliko bi takva hipoteza bila dokazana, Brown navodi njezine utopističke mogućnosti – ljudska bića mogu stvoriti jezike koji će unaprijediti njihove umne moći. Takva promjena je nužna, jer Brown zapadnjačke jezike vidi kao nepodobne za suvremenu misao – tvrdi da su se društva mijenjala znatno brže nego jezik, te da današnje viđenje svijeta ili potrebe komunikacije suptilnijih ideja ne mogu biti adekvatno izražene pomoću jezik čije su osnovne kategorije stvorene na temelju svjetonazora starih 10 000 godina.³⁰

Brown upravo *Loglan*, od svih do tada stvorenih umjetnih jezika, vidi kao najboljeg kandidata za posjedovanje takve moći unapređenja ljudskoga uma. Kao anegdotalni dokaz navodi svoja osobna iskustva te iskustva svojih suradnika – tvrdi da *Loglanove* osobine već imaju utjecaj na način njihova razmišljanja.

Kao povijesnog prethodnika svoga projekta, Brown navodi Leibniza, opisujući njegovu želju za stvaranjem univerzalnog jezika simbola, koji bi oponašao znakovlje matematike, učinivši tako induktivne procese zaključivanja racionalnijim. Brown tvrdi da je Leibniz predviđao da bi takav jezik "iznimno proširio moći ljudskoga razuma".³¹ Leibnizove ideje opisane su u uvodu.

²⁹ Brown, 1960.

³⁰ isto

³¹ isto

3.2.2. Osnovni principi jezika

Vokabular *Loglana* te njegova osnovna sintaktička i morfološka pravila osmišljena su tako da učenje i jezičnu produkciju učine što lakšim – kako bi se što djelotvornije moglo doći do rezultata istraživanja, te da bi se kompliciranijim aspektima (koji se temelje na logici predikata i sudova) mogla pridati veća pažnja. Statističkim metodama odabrane su korijenske riječi (njih 1000) i glasovi, koji će biti poznati što većem brojem mogućih govornika, no da se istovremeno izbjegne prevladavanje osobina samo jednog od prirodnih jezika, što može narušiti rezultate eksperimenta.

Kao najvažniji aspekt *Loglana*, Brown navodi uključivanje što većeg broja notacijskih elemenata moderne logike i matematike, uz njihovo prevođenje na izgovorive jedinice. Tako primjerice uvodi (u funkciji veznika) u jezik pretočene logičke odnose među sudovima – implikaciju, ekvivalenciju itd. Kvantitet, kvalitet i relacije sudova također su jasno precizirane jezikom. Ovakva uska veza s logikom precizira se Brownovim navođenjem autora koji su najviše utjecali na njegov rad – Reichenbacha, Carnapa i posebice Quinea.

Uz pokušaj izbjegavanja dvosmislenosti i prikrivenosti logike koje opisuje kao osobine prirodnih jezika, *Loglan* također pokušava ukloniti aspekte prirodnih jezika koji predstavljaju određenu metafiziku. Tako umjesto podjele vrste riječi na imenice, pridjeve i glagole, *Loglan* uvodi (iz logike) kategoriju 'predikata' i 'imena' – uobičajena rečenica 'Sokrat je čovjek' ne sadrži više 3 dijela – subjekt, predikat i imenski atribut, već se rečenica tumači kao sastavljena od dva dijela: Sokrat je varijabla, dok 'je čovjek' predstavlja predikat, koji se može shvatiti kao "ima osobine čovjeka" ili "pripada kategoriji čovjeka". Jezikom logike, takva rečenica bi se izrazila $f(x)$, gdje je f "biti čovjek" a x Sokrat.

Brown tvrdi da ovakvo oblikovanje jezika pokazuje da je metafizičko razlikovanje "procesa" i "stvari" ili "tvari" i "atributa" posljedica oblika jezika, te da oblikovanjem govora na drugačiji način (pomoću predikata) dolazi do eliminacije tih problema. Uz to, navodi se da takav manjak vrsta riječi omogućuje govornicima da slobodnije kombiniraju korijenske riječi u nova značenja, što *Loglan* čini jezikom koji potiče izricanje novih značenja kroz metafore. Takva slobodna metaforičnost, pretpostavlja Brown, može dovesti do većeg stupnja kreativnosti kod govornika, posebno pri upotrebi *Loglana* za znanost ili književnost, što postavlja dodatni mogući utjecaj na misao koji treba ispitati.

Gramatika *Loglana* također uvodi elemente koji drugi jezici ne razlikuju eksplicitno. Tako se stav govornika ili emocionalni ton određuju posebnom vrstom riječi, čineći tako sustav odvojen od riječi namijenjenih asertoričkim sudovima. Iako je slična ideja prisutna i u *Laadanu*, motivacija za njihovo uključivanje u jezik nije ista. *Loglan* takvim potezom čini jasnu razliku između vrsta izjava prateći podjelu sudova koje čini logika, dok u *Laadanu* takve modifikacije služe kao alat za izbjegavanje nesporazuma između govornika, pogotovo namjerno izazvanog. *Loglan* sadrži 22 takva indikatora, koji predstavljaju svojevrstni "društveni jezik" – svrha mu nije iznijeti asertorički sud, već održati društvene norme komunikacije (pozdravima, poticajima sugovornika na govor, zahvalama itd.) ili izraziti modalnost suda (sigurno, vjerojatno, možda).³²

Ukratko, za *Loglan* se tvrdi da je optimalno poznat govornicima svjetskih jezika, kulturološki neutralan, jednostavan, potpun (može proizvesti sva značenja i distinkcije izrazive u drugim jezicima) te konačno, nedvosmislen.³³

3.2.3. Kritike projekta

Glavne kritike navode da je ideja korištenja pojmova logike za stvaranje potpuno preciznog i nedvosmislenog jezika problematična – ne u svojim mogućnostima "prevođenja" formalnog jezika logike u izgovorljiv jezik, već zbog ograničenosti same logike. Naime, logika u 1960ima nije bila u mogućnosti ponuditi potpunu, neproblematičnu teoriju značenja – rad logičara prvenstveno je donio razrađivanje logike na polju dokaza i matematike, što njen opseg znatno sužava.³⁴

Nadalje, kritizira se postavljanje istraživačkog pitanja – Whorfova hipoteza je u Brownovom projektu interpretirana nedovoljno precizno ili u svom trivijalnom obliku. Naime, Brown tvrdi da bi rezultati koji pokazuju da ispitanici valjanije donose zaključke u *Loglanu* nego u svojim materinim jezicima izravno dokazali postavku da "strukturalne osobine jezika čine razliku u našoj mogućnosti uviđanja odnosa između ideja". Takva formulacija otpisuje se kao trivijalna verzija lingvističkog determinizma.³⁵

³² Brown 1960.

³³ Zwicky 1969

³⁴ isto

³⁵ isto

Zanimljivo je za primijetiti da *Loglan* istovremeno podržava određene aspekte Whorfove hipoteze (u ideji da današnji oblik jezika sputava punu racionalnost misli) – i zanemaruje Whorfove tvrdnje o relativnosti logike i racionalnog mišljenja.

3.3. Ženski jezik - Laadan

3.3.1. Filozofija jezika i feminizam

Od ranih 1970ih, te uz nagli rast u 1980ima i 1990ima, feministička filozofija počinje se ne samo intenzivno baviti pitanjem jezika, već uz lingvistički zaokret postavlja jezik kao glavni medij za proučavanje pitanja književnosti, političkih odnosa, rodnih odnosa, istine i spoznaje, svijesti i identiteta. Povezivanje ženskog pitanja i jezika odvija se u tri glavne struje – empirijsko-lingvističkoj, psihoanalitičkoj te kroz kulturalne studije i književnu teoriju.³⁶

S obzirom da je Suzette Haden Elgin, autorica umjetnog jezika *Laadan*, lingvistica i poticaj za oblikovanje svog jezika pronalazi u teorijama feminističke sociolingvistike, za potrebe shvaćanja njezine perspektive i temelja jezika proučit ćemo ukratko glavne rezultate ove discipline. Činjenicu da se jezik unutar feminizma tematizira i proučava na znatno veći broj načina pokušat ćemo zadovoljiti navodeći njihove relevantne koncepte i kritike prilikom rasprave o filozofskim temeljima jezika *Laadan*.

3.3.2. Rod i sociolingvistička istraživanja – što istraživanje diskursa govori o jezičnim strategijama žena i muškaraca

Kao pioniri feminističke sociolingvistike navode se Kramer, Thorne i Henley, koje probleme polja sažimaju u tri pitanja: "Koriste li muškarci i žene jezik na drugačiji način? Kako jezik – svojom strukturom, sadržajem i svakodnevnom upotrebom – odražava i potpomaže rodnu nejednakost? Kako se seksistički jezik može promijeniti?"³⁷. Ipak, treba napomenuti da se od 1990ih ovakav generalizirajući način formuliranja pitanja može vidjeti u određenoj mjeri zastarjelim zbog kritike etnocentrizma i klasne pristranosti koji je upućen drugom valu feminizma.

Kao odgovor na prvo od navedenih pitanja nude se rezultati istraživanja diskursa, koji pokazuju da žene i muškarci u prosjeku koriste različite jezične strategije - žene češće izjave

³⁶ McConnell-Ginet

³⁷ 1978 prema Cameron, 1998

formuliraju kao pitanja, koriste više pridjeva, gramatički ispravnijih oblika te su njihove jezične strategije "pristojnije" – primjerice, bez prekidanja govornika.³⁸

Takvi rezultati mogu dovesti (te su dovodili) do dva "zdravorazumska" zaključka – prvo, da je ženski način govora manjkav za pozicije moći i upravljanja, (i da posljedično žene trebaju razvijati asertivnost ukoliko žele biti aktivno uključene u rukovodeće slojeve), te drugo, da to može biti tumačeno kao dokaz da su muškarci i žene inherentno različiti (te da je to razlog svih njihovih komunikacijskih problema). Međutim, takvi popularni zaključci naišli su na feminističku kritiku.

Prvi od navedenih kritiziranih zaključaka polazi od pretpostavke da su "muške" jezične strategije na određeni način standard i poželjnog oblika za javnu sferu, dok se "ženske" strategije percipiraju kao nešto 'drugo', neuspjeli prelazak iz jezika privatne sfere. McEdwards navodi da se situacija može vidjeti i s obrnutim odnosom dominacije. Ona pokazuje kako se spomenuta obilježja ženskog govora mogu tumačiti i kao bliska strategijama preporučivanim za pregovore, uspješne međuljudske odnose i rasprave (te to dokazuje prikazima istraživanja i literature iz navedenog polja).³⁹

Drugim riječima, prvenstvo "jezika moći" (kako ona naziva "muški jezik") počiva na određenoj društveno uvjetovanoj perspektivi koja izdavanje naredbi, agresivnost, udaljenost i nepopustljivost vidi kao "prirodni" i idealni oblik komunikacije u javnoj sferi, neovisno o njezinoj stvarnoj produktivnosti ili posljedicama.

Drugi smjer kritike polazi od odbacivanja individualističkih terapijskih metoda – Crawford tvrdi da se pokušaji objašnjavanja nezastupljenosti žena na rukovodećim položajima njihovim karakternim i govornim osobinama (koje se nastoji prilagoditi kroz rad na 'samorazvoju' s pojedinim ženama) prikrivaju društvene strukture koje te procese proizvode. Time se, tvrdi Crawford, odgovornost prebacuje na žene, a načini funkcioniranja vlasti i odnosa rodova ostaju nepromijenjeni.

Uz to, Crawford navodi, takav oblik umjetnog stvaranja čistih homogenih 'muških/ženskih' grupa u svrhu istraživanja ili teoretiziranja (ne uzimajući u obzir brojne

³⁸ Lakoff, 1975 prema McEdwards, 1985

³⁹ 1985

ostale odrednice identiteta – klasu, rasu, seksualno opredjeljenje itd. – može dovesti i do činjenično i praktično problematičnih ishoda.⁴⁰

Drugi od navedenih zaključaka - ideju urođenog univerzalnog ženskog jezika - kritiziraju Crosby i Nyquist navodeći rezultate svoga istraživanja koji pokazuju da istim obrascima pribjegavaju i muškarci i žene kada se nađu u podređenom položaju – što znači da jezik (istraživanih zapadnjačkih) žena nije odraz ženske prirode, već strukturalnih odnosa.⁴¹

Janet Holmes navodi sličnu kritiku kao zaključak svog istraživanja rodno i etnički obilježenog govora u Novome Zelandu – 'pristojniji' govor zabilježila je i kod bijelačkih i kod maorskih žena, no također i kod maorskih muškaraca, jer se ideja kompromisa i dogovora visoko cijeni u njihovim zajednicama. Nadalje, zaključuje Holmes, muškarci su pokazali potpuno jednaku sposobnost za pristojan, uviđavan govor kada bi se našli u situaciji da je on nužan ili koristan – no upravo odbijanje njegovog korištenja pokazuje dojam koji žele ostaviti i slobodu od takvog oblika "pregovaračkog" jezika koju određena kombinacija odrednica identiteta zbog svoje društvene moći donosi.⁴²

Ukratko, kako navodi McConnell-Ginet - jezik i stil oblikuju se putem svoje kolektivne komunikative prirode – norme jezične pristojnosti i odabira riječi i gramatike posljedica su oblika društva koji ga govori. Zato, da bi se izbjegao etnocentrizam, može se zaključiti da se razlike u muškom i ženskom jeziku mogu (u prosjeku više) primijetiti kod onih govornika koji se nalaze u situaciji koja je u njihovom jeziku normirana na način koji potiče takav oblik govora.

Zato važnim ostaje pitanje koje su formulirali Kramer, Thorne i Henley - je li razlika "muški/ženski jezik" samo posljedica trenutnog društvenog sustava ili ga ona sa svakom upotrebom i osnažuje, te kako se tome oduprijeti.⁴³

3.3.3. Jezik, rod i lingvistički determinizam

Vidljivo je da je takva formulacija bliska pitanjima lingvističkog determinizma, točnije pitanju o smjeru utjecaja – je li određen obrazac mišljenja (posredovan kulturom) utjecao na jezik, te sada u kružnom smjeru jezik opet utječe na njega (i mišljenje i kulturu), ili

⁴⁰ Crawford, 1995 prema Cameron, 1998

⁴¹ prema Holmes 1995

⁴² 1995

⁴³ 1978

je jezik samo pokazatelj da je kultura ostala ista zbog drugih faktora (pa je jezik indikator, a ne faktor promjene/stagnacije).

Naime, iako se autori radova navedenih u ovom poglavlju bave razlikama muških i ženskih govornika istih jezika, lingvistički determinizam ne ograničava se samo na razlike između jezika, već i na utjecaj koji na misao može imati specifičan jezik pojedine grupe unutar istog jezika – tzv. relativnost diskursa.⁴⁴ Zato pitanje koje su postavili Kramer, Thorne i Henley treba proširiti ukoliko ga želimo razmotriti iz perspektive lingvističkog determinizma:

1. Je li razlika između "muškog" i ženskog" jezika samo posljedica društvene strukture, bez ikakvog utjecaja te razlike na tu strukturu?
2. Ako zaključimo da različitost diskursa (i ostali aspekti zajedničkog jezika – rodne oznake, metafore itd.) utječu na stvaranje rodnih obilježja ili društvene strukture, jesmo li sigurni da utječe jezik, a ne sadržaji koje jezik prenosi?
3. Ukoliko zaključimo da sami jezik (zbog npr. problematične odvojivosti sadržaja i jezika, povijesnosti pojmova, utjecaja metafora itd.) ima neželjene posljedice, što možemo po tom pitanju učiniti?

3.3.4 Ideje stvaranja ženskog jezika

3.3.4.1. Teorije nemogućnosti izražavanja ženskog iskustva

Elgin u svojim opisima nastanka svog jezika *Laadan* navodi susret s djelom Cheri Kramarae *Women and men speaking: Frameworks for analysis* kao jedan od glavnih poticaja za bavljenje pitanjem jezika usavršenog za izražavanje ženskog iskustva. U svome djelu Kramarae predstavlja četiri glavna pristupa proučavanju odnosa roda i jezika prisutna do 1980ih, no u svojoj recenziji njezine knjige Elgin napominje da jedini (bilo u radu bilo generalno) predstavljen s dovoljno koherentne teorije jest pristup poznat kao *muted group theory* (teorija nijeme/ušutkane grupe⁴⁵), te je to istovremeno i teorija koja (uz teoriju lingvističkog determinizma/relativizma te već predstavljene teorije razlike jezičnih strategija) čini temelj za filozofske postavke Laadana.⁴⁶

⁴⁴ Lucy 1997

⁴⁵ prijevod autorice diplomskog rada, službeni prijevod nije pronađen

⁴⁶ 1981

Elgin svoje shvaćanje navedene teorije opisuje riječima: "Teorija ušutkane grupe tvrdi da dominantne grupe određuju viđenje svijeta određene kulture (i, kao izravan rezultat, jezik), te da će zato jezik bilo koje kulture biti neadekvatan za izražavanje doživljaja bilo koje nedominantne grupe."⁴⁷ Kao dodatak navodi svoje viđenje paradoksa do kojeg to, ukoliko je točno, dovodi – jedini medij koji žene mogu koristiti za izražavanje neprilagođenosti jezika je upravo taj isti neprilagođen jezik.

Međutim, ako ideju stvaranja umjetnog ženskog jezika vidimo kao logičan idući korak, kritika takvoga koraka (i objašnjenje samog pojma 'ušutkanosti') dolazi iz same te teorije. Naime, teoriju u kasnim 1960ima stvaraju antropolozi Shirley i Edwin Ardener te kao nastavak definicije koju je Elgin parafrazirala, dodaju razloge zašto se paralelni subkulturalni jezik za izražavanje iskustva nedominantnih grupa ne može vidjeti kao rješenje problema. Ukoliko želi djelovati i biti saslušan/a unutar društva generalno (odnosno, u javnoj sferi), pojedinac mora koristiti dominantni, službeni oblik izražavanja.⁴⁸

Dakle, da bi ga/ju se moglo razumjeti, govornik mora potisnuti svoje alternativne izraze i oblike u korist dominantnih, i upravo je taj proces ono što ga/ju čini ušutkanim. To ne znači da je taj govornik doista tih ili bez pokušaja komunikacije, ali ostaje mogućnost da ono što želi poručiti nije moguće izreći na način na koji želi, kada želi i gdje želi.⁴⁹

U 1970ima i 1980ima, dio feminističkih teoretičarki prihvaća ovu teoriju i primjenjuje ju na žensko iskustvo. Tako Dale Spender (prateći Whorfovu teoriju) tvrdi da muškarci, kontrolirajući značenje, zapravo imaju moć da svoje vlastito viđenje svijeta nametnu ostalima, te da se upravo zato žene teško čuje – jer svoje utiske pokušavaju prenijeti jezikom koji za to nije prilagođen. Na takvu situaciju žene mogu reagirati na dva načina – mogu internalizirati mušku stvarnost ili mogu prestati govoriti. Posljedično, ni jedna od ove dvije grupe, bilo da govore ili ne, ne mogu izraziti žensku realnost i time ponuditi alternativno viđenje (ili prijedlog) društvene stvarnosti.⁵⁰

Kao primjere ovakvog oblika imenovanja dio kritičarki navodi nazivlje za seksualne čine – razlika koja se uvodi između npr. *predigre* i *seksa*, što se temelji na muškoj perspektivi

⁴⁷ 1982

⁴⁸ 1975

⁴⁹ Wall-Leary 1999

⁵⁰ 1995.

ugode - razgovor i procjenjivanje doživljenog tjelesnog iskustva čini otežanim⁵¹. Nadalje, navodi se da pojmovi kao što je 'seksualno uznemiravanje' nisu postojali prije feminističkog utjecaja na jezik, što odražava svojevrsnu neproblematičnost pojave u prethodnim svjetonazorima⁵².

Ovakav oblik prikrivenosti nasilja ili nepravde nedostatkom pojma kojim bi se jasno definirao (i time omogućio definicijama da prolaze kroz daljnje analize i kritiku) Miranda Fricker naziva 'hermeneutičkom nepravdom', dovodeći pitanje jezika u vezu s epistemologijom i etikom, kako ćemo vidjeti u daljnjoj raspravi.⁵³

Konačno, osim kritike nepostojećih riječi, postavlja se i problem vrijednosne obojenosti onih koje u jeziku (i u engleskom i u hrvatskom) pronalazimo. Spender tako navodi da riječi upotrijebljene za muškarce i žene koji se nalaze u sličnim životnim okolnostima predstavljaju različite vrijednosti. Takvu razliku možemo vidjeti u pojmovima kao što je *neženja* i *usidjelica*, ili u dramatično različitim konotacijama riječi za seksualno aktivne muškarce i žene.⁵⁴

Međutim, teorija utišanih grupa naišla je i na brojne kritike. Što se metodološkog aspekta tiče, Ardenerima se prigovara da su (iz svog antropološkog rada) na temelju izoliranih običaja nekoliko kultura stvorili generalnu teoriju. Puckett navodi očiglednu kritiku da, unatoč svim argumentima, žene *ipak* govore, javno i ne uvijek u okvirima "ideologije" muškog dijela društva. Cameron nudi "blažu" verziju ove teorije, napominjući da nije problem mogu li žene govoriti ili ne, već hoće li njihove riječi, samim time što ne pripadaju dominantnoj skupini, biti ili ne biti saslušane i cijenjene. Uz to, ona navodi da generalizacije kao što su "cijeli jezik je dominantno muški" mogu izazvati probleme – s jedne strane, feministička kritika jezika može se otpisati kao nevjerodostojna, te s druge strane slabi mogućnost aktivnog djelovanja na onaj dio jezika koji doista jest kodiran iz muške perspektive.⁵⁵

Štoviše, Colfer navodi da rezultati različitih studija u kojima su sugovornici bili različitih razina moći pokazuje da oni nedominantni obično u takvoj situaciji ne predstavljaju svoje ideje i gledišta slobodno (nije rečeno je li to posljedica jezičnih razlika ili obrazaca

⁵¹ Cameron 1985, Moulton 1981b, Spender 1985 prema Saul 2010

⁵² Farley 1978; Spender 1985 prema Saul 2010

⁵³ 2007

⁵⁴ 1985

⁵⁵ 1998

ponašanja zadanih pri razlici u statusu), što rezultira time da dominantni sugovornici nemaju priliku prilagoditi svoje viđenje svijeta informacijama ili perspektivama koje od nedominantnih primaju.⁵⁶

Ipak, Colfer ne vidi problem (i put rješenju) u neadekvatnosti nedominantnih, već u nedostatku vještina onih dominantnih da stvore komunikaciju (i šire, sustav) koji potiče takvu razmjenu ideja. Ako ove rezultate (i predlagana rješenja) usporedimo s prije predstavljanim teorijama razlika između "muškog" i "ženskog" govora, vidjet ćemo da su one veoma bliske, te da u kombiniranju rješenja koja predlažu - promjeni strukture društva i u promjeni pristupa komunikaciji (koja ne znači "ispravljanje" žena) – ima svoju moguću produktivnost.

3.3.4.2. Stvaranje nazivlja unutar postojećih jezika

Iako je isprva seksistički vokabular (nedostatak nazivlja za ženska zanimanja, univerzalni 'on', nedostatak riječi za ženska iskustva, vrijednosni aspekt riječi itd.) bio bitna tema feminizma, prethodno prikazana istraživanja pokazuju da se pažnja uskoro prebacila na pitanje seksističkog diskursa, jer se on počeo (potaknut lingvističkim obratom u filozofiji) percipirati kao glavni pokretač gradnje rodnog identiteta.⁵⁷

Ipak, neke su autorice zadržale zanimanje i žar za stvaranje riječi za koncepte koji nedostaju u zajedničkom jeziku muškaraca i žena. Tako već spomenuta Dale Spender potiče žene da snažno i predano pristupe projektu preimenovanja svijeta, kako bi ga učinile pogodnim za izražavanje ženskog iskustva.

Maria Black i Ros Coward nude ponešto drugačiju strategiju. Umjesto stvaranja novih riječi, traže raščišćavanje već postojećih. Naime, one žele sve naizgled neutralne subjekte (prikriveno muške) imenovati njihovim rodovima i time poništiti prvenstvo i univerzalnost muškog roda: "Postoji diskurs koji omogućuje muškarcima da se predstavljaju kao ljudi, čovječanstvo, ljudski rod. Ovakav diskurs, samim svojim postojanjem, isključuje i marginalizira žene, pretvarajući ih u spol. Naš cilj nije samo potvrditi nova značenja ženskosti, već suočiti muškarce s njihovom muškošću."⁵⁸

⁵⁶ 1983 u Wall-Leary 1999

⁵⁷ Cameron 1998

⁵⁸ 1981 prema McKluskie 1983

Fatemeh Khosroshahi povezuje ovaj problem s Whorfovom hipotezom – ona istražuje kako "neutralni" oblik 'on', 'njegov' itd. (kada se koristi u univerzalnom smislu koji uključuje i žene) utječe na stvaranje mentalnih slika kod govornika i slušatelja. Drugim riječima, provjerava može li obrana neutralnog muškog oblika – objašnjenje da je to jednostavno jezična konvencija bez pravog upućivanja na mušku osobu kao dominantni neobilježeni oblik postojanja – biti prihvaćena, te (ukoliko ne) kakve su posljedice takvog neutralnog muškog normiranja na način razmišljanja muškaraca i žena.

Njezin eksperiment temelji se na tekstovima koji se odnose na sadržajno rodno nedefinirane subjekte. Ti tekstovi na mjestima (i dalje sadržajno rodno neodređenih) subjekata koriste oznake 'on', 'on ili ona' i 'oni', te su dani ispitanicima, koji su zamoljeni da nacrtaju mentalnu sliku predstavljene radnje ili pojave. Generalno, neutralni 'on' najrjeđe je predstavljen ženskim likom, a 'on ili ona' najčešće. Muški ispitanici su u prosjeku rjeđe crtali ženske likove, bez obzira na zamjenicu. Kod ženskih ispitanika su se pokazale veće razlike – promjena zamjenice je imala intenzivniji utjecaj na rod nacrtanog lika. Posljedično, autorica zaključuje da obrana upućena "neutralnim" muškim riječima nije održiva.⁵⁹

Međutim, Anne Powell objavljuje pregled sudbine koju su političko korektni pojmovi doživljeli u pojedinim društvima. Njene analize pokazuju da službeno uvođenje pojmova kao što su 'Ms.' za žensku osobu u engleskom jeziku (kako bi se izbjeglo označavanje sa *Miss* ili *Mrs* i time drugačije vrednovanje udanih/neudanih žena, dok za muškarce takve razlike nema) ili neutralnih pojmova za zanimanja – *chairperson* umjesto *chairman* za predsjednika upravnog odbora, često rezultira iskrivljavanjem početne namijenjene upotrebe.

Drugim riječima, jednostavnim uvođenjem nazivlja i njegove preferirane upotrebe ne dolazi do izravne promjene percepcije svijeta kod govornika. Posljedično, ako svijet ostaje isti, upotreba navedenog nazivlja obično bude iskrivljena kako bi i dalje bila korisna govornicima. Tako se primjerice *Ms.* ne doživljava kao neutralna titula za sve žene, već kao oznaka feministice. Također, riječi kao što su *chairperson* se ne upotrijebljavaju, kako je bilo izvorno namijenjeno, i za muškarce i za žene, već se izjednačavaju sa ženama.

Takvi rezultati pokazuju da jednadžba 'izmjenjen jezik=izmijenjeno društvo' nikako ne funkcionira na tako pojednostavljen izravan način. Činjenica je da je prirodni jezik produkt međuljudske komunikacije i odnosa, te time (barem dijelom) pruža otpor društvenom

⁵⁹ 1989

inženjerstvu vlasti. Ta kritika imat će važnu ulogu u daljnjim raspravama o predloženim umjetnim jezicima.

Mary Daly (1978.) u svom djelu *Gyn/Ecology* predlaže drugačiju strategiju, koja za širenje ženske upotrebe jezika ne koristi moći vlasti. Ona predlaže ženama da se poigraju s postojećim riječima i njihovim etimologijama (koje odražavaju dominantno mušku povijest) i morfemima, prokazujući značenja koja konotiraju. Međutim, iako su njezina djela puna strasti i nedopuštanja da zlo koje je učinjeno ženama kroz povijest bude zaboravljeno, McKluskie (1983.) navodi da upravo tu može biti i njegova problematika. Djela ove vrste prelako skliznu u vode esencijalizma i generaliziranja – u kojima "mi žene" prestaje imati ikakvo pravo konkretno kulturološko značenje.

Pregled poziva na preoblikovanje jezika pokazuje da esencijalizam može postati problematičan dio dijela njih. Ideja da sve žene po svojoj biti dijele određena obilježja (bilo da su to nježnost, neukrotivost, nespoznatljivost ili intuitivnost) koja svoj izričaj trebaju pronaći u zajedničkom ženskom jeziku može dovesti do novih oblika seksizma i krutosti identiteta.

Međutim, to ne znači da u određenim zajednicama veći dio žena ne dijeli življeno iskustvo te zajednice, te da ne bi (i muškarcima i ženama) bilo korisno imati jasne nazive za komunikaciju o tijelima, odnosima, ulogama ili identitetima. Gdje se na ovom spektru smješta *Laadan* Suzette Haden Elgin, te koja je njegova sličnost sa spomenutim pokretima za izmjenu jezika, vidjet ćemo u nastavku rada.

3.3.4. Laadan - Razlozi nastanka i utjecaji

Suzette Haden Elgin američka je lingvistica, profesorica lingvistike na Sveučilištu u Kaliforniji (1972-1980) i autorica niza znanstveno-fantastičnih romana i priručnika za verbalnu samoobranu. Njezin umjetni jezik *Laadan* nastajao je od 1982. do 1984., potaknut raspravama o ženskom jeziku aktivnim u to doba i spajanjem te ideje s idejom jezičnog relativizma. Tekst napisan na *Laadanu* prvi je put objavljen 1982. u časopisu *Women and Language News*, te predstavlja priču o Isusovom rođenju ispričanu iz Marijine perspektive.

Svojevrsni fikcionalni opis tog procesa stvaranja jezika predstavlja njena znanstveno-fantastična trilogija *Native Tongue*, u kojoj grupa (zakonom podčinjenih) žena-lingvistica

odlučuje stvoriti svoj jezik kako bi iduće generacije žena imale priliku vidjeti svijet kroz perspektivu nepodčinjenih žena i imale na raspolaganju jezik za širenje takve oslobodilačke akcije.

Kao razloge stvaranja jezika (osim želje da zaista iskusi proces kojeg opisuje u romanima) Elgin navodi kao prvo potrebu za utvrđivanjem što predstavlja elemente ženskog iskustva – leksičke i gramatičke. Drugi poticaj bila je želja da postoji barem jedan potpuni umjetni jezik konstruiran od strane žena (s obzirom na često izražavanu želju u feminističkim krugovima u to doba).

Konačno i najvažnije, njezin jezik funkcionira kao misaoni eksperiment kojim želi utvrditi: 1) je li slabi oblik jezičnog relativizma istinita teorija, 2) može li se Goedelov teorem primijeniti na jezike – da postoji nešto što se ne može uvesti u jezik bez da se taj jezik uništi i da postoje jezici koji se ne mogu uvesti u kulturu bez da se kultura uništi, 3) dovodi li promjena jezika do promjene u društvu (umjesto obrnuto, kako se obično smatra), 4) što će se dogoditi ako ženama bude ponuđen takav jezik – hoće li ga prihvatiti i njegovati ili barem zamijeniti boljim oblikom vlastitog jezika. Elgin se deset godina nakon objavljivanja jezika vraća svojim pitanjima – prva tri nije uspjela odgovoriti jer je na četvrto pitanje odgovor bio 'ne' – žene generalno nisu bile zainteresirane za preuzimanje ili preoblikovanje njezinoga jezika.

Autorica eksplicitno navodi da se njezino zadnje pitanje temelji na uvjerenju da njoj poznati (prvenstveno engleski) jezici nisu adekvatni za izražavanje ženskoga iskustva. Već smo spomenuli da je Elgin poticaj za razmišljanje u tom smjeru dobila prilikom susreta s teorijama ušutkanih grupa i feminističkim sociolingvističkim teorijama o različitim načinima kako jezik koriste muškarci i žene. Autorica svoja viđenja sažima u dva glavna razloga koji se mogu vidjeti kao potpora tvrdnji da (engleski) jezik nije pogodan za izražavanje ženskoga iskustva.

Kao prvi problem autorica navodi nedovoljnu razvijenost vokabulara za komuniciranje o pojavama i predmetima važnima za život žena, što razgovor čini nespretnim, nepraktičnim i napornim. Drugi problem jest nerazrađen način komuniciranja emocija, koji se oslanja na ton glasa i neverbalnu komunikaciju, koji nesporazume, manipulacije i izbjegavanje odgovornosti

za vlastite riječi čini vrlo čestima i lako ostvarivima. Kako su navedeni problemi riješeni u *Laadanu*, predstaviti ćemo u nastavku.⁶⁰

3.3.5 Glavni gramatički principi *Laadana* i njihova filozofska problematika

Velik dio gramatike *Laadana* – vrste riječi, vremena i tako dalje – nisu nam od filozofskog interesa. Zato ćemo se pozabaviti aspektom gramatike *Laadana* koji je posebno osmišljen kako bi riješio prije navedene probleme koje engleski jezik predstavlja ženama.

Čestice za govorne činove predstavljaju cilj rečenice, izbjegavajući time situaciju u kojoj govornik namjerno želi prethodno izgovoreno predstaviti kao krivo shvaćeno. Tako *Laadan* sadrži šest takvih čestica – za najavu izjavne rečenice, upitne, zapovijedi (koja se koristi vrlo rijetko, obično samo s malom djecom), zahtjeva, obećanja i upozorenja. Uz to, na te čestice dodaju se i sufixi koji dodatno objašnjavaju namjeru – je li rečenica izrečena kao šala, kao slavljenje, kao dio priče, kao poezija, s ljubavlju, u bijesu, uz bol, u strahu, i konačno, kao dio podučavanja.

Ono što je zanimljivo nije mogućnost izricanja dodatnih informacija o našim izjavama, pošto to možemo učiniti u svakom jeziku jednostavnim proširivanjem rečenice. Ono što *Laadan* čini drugačijim jest obaveza korištenja ovih čestica – time nema načina da se izbjegne i promišljanje o vlastitoj namjeri i njeno jasno izvještavanje. Naravno, to ne znači da govornik ne može lažno prikazati svoju namjeru, no ne može naknadno promijeniti njen karakter, što posljedično uklanja mogućnost uvjeravanja sugovornika da je krivo razumio ton ili svrhu poruke.

Dodatno, *Laadan* za raščišćavanje poruka i njihove utemeljenosti sadrži i tzv. čestice *evidentale* (koje koriste i neki prirodni jezici). Oni preciziraju na čemu se temelji sadržaj i istinitost sadržaja koji osoba izriče. Može se temeljiti na govornikovom unutarnjem ili vanjskom iskustvu, samoočiglednosti, govornikovom snu, nečemu hipotetičkom ili govornikovoj mašti. Nadalje, govornik može izreći da vjeruje istinitosti onoga što govori jer vjeruje osobi od koje je informaciju saznao, ili s druge strane može izreći da ono što će biti izgovoreno vjerojatno nije istinito jer ne vjeruje izvoru. I konačno, govornik može izreći da ne

⁶⁰ Elgin: 1998, 1999, 2002

može ništa reći o vjerodostojnosti izjave, jer mu nije poznata, ili upozoriti na loše namjere koje informacija koju prenosi želi izazvati.⁶¹

3.3.6. Vokabular *Laadana*

Vokabular *Laadana* danas se sastoji od riječi koje je Elgin osmislila, te od odobrenih prijedloga drugih autorica i autora. Sama Elgin je jezik ostavila otvorenim – svatko ima pravo dodavati riječi, koristiti jezik te, ukoliko dođe do grupnog konsenzusa ili spontane promjene, mijenjati neke njegove aspekte. Autorica samo upozorava da pojedinci ne mogu samostalno promijeniti kako jezik funkcionira, jer time ta izmijenjena verzija, pošto njegovi ostali govornici nisu popratili promjenu, prestaje biti *Laadan*.

Kako bi proučili alternativnost rječnika, pregledali smo rječnik *Laadana* i analizirali riječi koji nemaju svoj direktni ekvivalent u engleskom jeziku – dakle riječi koje se mogu smatrati jezičnim prikazom pojava ili predmeta koja prije *Laadana* nisu bili izrazivi u jednoj leksičkoj jedinici. Uz to, provjerili smo riječi koje su u engleskom implicitno ili eksplicitno višeznačne, a u *Laadanu* raslojene na više odvojenih pojmova, stvarajući tako specijaliziranije pojmove.

U *Laadanu* se riječi grade od osnovnih morfema kojima se stvaraju nove riječi. Način spajanja korijenskih morfema u nove riječi također može pokazati kako se određeni pojam shvaća/vrednuje. Tako se 'domaćica' (žena koja ostaje kod kuće s djecom i brine se za dom) i muškarac u istoj ulozi opisuju kao 'znanstvenik/stručnjak za kućanstvo', čime se takvom obliku posla odaje poštovanje.

Može se primijetiti (mada rijetko) i igranje s etimologijom kakvo je predlagala Mary Daly – riječ 'his-tory' (*dedideherilid*) dobiva svoj parnjak 'her-story' (*dedideheril*), uz definicije – "priče koje muškarci pripovijedaju o prošlosti, obično temeljene na ratovima, osvajanjima, velikim katastrofama – način na koji je prošlost 20. stoljeća ispričana u udženicama", odnosno "priče koje žene pričaju o svojoj prošlosti, obično se temelje na međuljudskim odnosima: rođenjima, smrti, preseljenjima, ženidbama".⁶²

Riječ engleskog jezika koja je u *Laadanu* dobila najviše odvojenih specijaliziranih riječi jest 'love'. *Laadan* tako precizira: ljubav prema nekome tko nam se sviđa, ali ga ne

⁶¹ laadanlanguage.org

⁶² laadanlanguage.org

poštujemo, prema nekome koga seksualno želimo sada, koga smo seksualno željeli prije, ali više ne, ljubav prema potomcima, ljubav koja je neželjeni teret i tako dalje. Na sličan način se (pomoću sufiksa i prefiksa) razlažu brojne riječi – za emocije i stanja (kojima se precizira opravdanost ili neopravdanost emocije te njena svrhovitost), opće pojave (vrste gostiju, zvukova, karijere, čistoće itd.) te specifično ženske situacije – različite prije leksički neprecizirane vrste menstruacije, menopauze, stadija porođaja i slično.

Elgin je napominjala da unatoč opće raširenim zabudama, njezin jezik nije "ženski jezik" u smislu da je osmišljen za izražavanje isključivo ženskog iskustva, već da bi trebao biti inkluzivan jezik – osmišljen na način koji bi i ženama i muškarcima dopustio da jasnije izražavaju svoje namjere, osjećaje i stavove. Pošto je jezik otvoren, činjenica da specijalizirani vokabular pokriva situacije osobno bliskije ženama (mada riječi mogu biti jednako korisne i muškarcima) nije posljedica namjernog isključivanja muškog iskustva, već činjenice da se muškarci nisu jednako predano uključivali u rad na jeziku, što se može objasniti i činjenicom da je ipak ostao relativno slabo poznat.⁶³

3.3.7. *Laadan* i lingvistički determinizam

Ukoliko za potrebe analize jezika pretpostavimo da je teorija lingvističkog determinizma točna, možemo zaključiti da karakteristike *Laadanove* gramatike i vokabulara mogu dovesti do nekoliko posljedica. Prvo, obavezan aspekt gramatike – izražavanje evidentala i čestica za govorne činove može dovesti do stvaranja veće svijesti o osobnim emocijama, namjerama i utemeljenosti izjava. Vokabular jezika može dovesti do većeg stupnja definiranosti koncepata koje koristimo pri mišljenju – jasnom razlikovanju emocija, odnosa, pojava. Prisutnost pojmova koji mogu biti od koristi za "ženu" mogu dovesti do promjene percepcije o tjelesnosti i seksualnosti, te činjenica da je jezik u procesu stvaranja svog vokabulara može dovesti do stvaranja svijesti o relativnosti pojmova i našoj ulozi u stvaranju značenja. S obzirom da jezik koristi novu formu (zvukove i znakove), moguće je da bi "stari" pojmovi (čiji je sadržaj u jednoj leksičkoj jedinici prisutan i u engleskom) načinom na koji su definirani bili viđeni u novom svjetlu.

Međutim, sve navedeno su samo nagađanja – koja ovise o točnosti teorije lingvističkog determinizma, te pitanju koji aspekti jezika djeluju (ako djeluju) na koje aspekte mišljenja. Ono što može biti od većeg filozofskog interesa jest pitanje kakvu bi posljedicu

⁶³ Elgin, 2006

korištenje *Laadana* imalo za pojam roda i spola te problem esencijalizma, što ćemo raspraviti u nastavku.

3.3.8. *Laadan* i rodni/spolni esencijalizam – problematika ženskoga jezika

Svaki poziv na stvaranje ženskog jezika susreće se s problemom rodnog esencijalizma – postoji li kategorija govornika u čiju korist (ili djelomičnim posredovanjem) nastaje, kako sudjeluje u stvaranju samih tih kategorija te čija iskustva zaista predstavlja. Glavna pitanja su: 1. počiva li stvaranje *Laadana* na prihvaćanju rodnog esencijalizma i 2. dokazuje li *Laadan* mogućnost rodnog esencijalizma svojim alternativnim pojmovima. Kako bismo utvrdili odnos *Laadana* i rodnog esencijalizma, proučit ćemo nekoliko glavnih teorija temeljenih na različitim filozofskim tradicijama i raspraviti moguću ulogu jezika u njihovim modelima roda.

Kako u svom pregledu predstavlja Georgia Warnke, filozofkinje analitičke tradicije kreću od teorije značenja kako bi pokazale problematičnost postojanja generalnog pojma 'žene' – bilo na temelju roda ili spola. Prateći ideacijsku teoriju, pokazuju da nema utvrđenih nužnih vjerovanja koja bi definirala primjenu pojma 'žena'. Biološke osobine kao što su kromosomi, vanjska spolna obilježja i hormoni mogu se pojaviti u takvim kombinacijama da jasno određivanje još nije provedeno. Na sličan način ova teorija značenja onemogućuje jasno primjenjivanje pojma ženskog roda – pošto se uloge, ponašanje i identiteti subjekata koje se naziva 'ženama' toliko međusobno razlikuju da nije moguće naći niti jedno nužno vjerovanje. Kroz perspektivu teorije korespondencije dolazimo do sličnih zaključaka – ne znamo što u svijetu odgovara onome što nazivamo rodom.⁶⁴

Kontinentalna tradicija pristupa problemu drugačijim sredstvima. Simone de Beauvoir (1953) primjerice pojam žene određuje kao trajno 'Drugo' (u odnosu na dominantnog, univerzalnog, neutralnog "muškarca", kako su prijašnje analize jezika već pokazale). Iako se u sličnom položaju nalaze i ostale podređene skupine, ona njihovu podređenost opisuje kao prolaznu i povijesnu – ovisi o trenutnoj dominantnoj grupi, te takve podređene grupe obično imaju svoju paralelnu kulturu. S druge strane, žene su neprestano u takvoj poziciji, te nemaju alternativni, od muškarca slobodan, oblik postojanja.

⁶⁴ Warnke 2012

Luce Irigaray (1985) definiciji Simone de Beauvoir dodaje problem jezika – činjenica je da ako ženama za artikulaciju vlastitog identiteta treba muški jezik, onda ono što ih čini nemuškarima ne može biti izraženo kroz muški sustav i time žene ostaju ono 'neizrecivo'. Spajanjem ovakvog gledišta s postojanjem ženskog jezika otvaramo nekoliko problema.⁶⁵

Prvo, može li se takva neizrecivost prevesti u izrecivo ukoliko žene dobiju alternativni jezik? Ukoliko zaključimo da žene mogu misliti svoje postojanje, ali ga ne mogu izraziti jer im nedostaje vokabular, čini se da stvaranje riječi za već postojeće pojmove dovodi do rješenja. Međutim, ako slijedimo ideje lingvističkog determinizma i time 'neizrecivo' ne znači samo nepostojanje riječi, već nemogućnost stvaranja koherentnog pojma zbog načina na koji 'muški' jezik dominira njihovim mislima, tada nije posve jasno kako ženski jezik može dovesti do izricanja bilo kakvih novih ideja. Drugo, ukoliko prihvatimo prvo rješenje, ostaje pitanje čini li cjelokupni ženski jezik razliku u odnosu na jednostavno stvaranje riječi unutar već postojećeg "muškog" jezika, odnosno opravdava li svoje postojanje. Tim pitanjem bavit ćemo se u nastavku rasprave.

Nadalje, pitanje odnosa *Laadana* i rodnog esencijalizma dodatno je problematično, jer njegovo rješavanje počiva na slijedećim pitanjima: 1. treba li pri analizi u obzir uzeti samo jezik kakav jest ili i namjere njegove autorice i 2. treba li analizirati samo njegov trenutni oblik ili i ono što bi on (po svojoj prirodi) mogao biti.

Ukoliko odlučimo analizirati i razloge stvaranja *Laadana*, jasno je da se u projekt kreće iz perspektive jasnog postojanja ženskog roda/spola, pošto je to upravo populacija čija iskustva i strategije komuniciranja jezik želi podržati. Pitanje je kako se ta populacija definira, implicitno (uvedenim gramatičkim promjenama i trenutnim vokabularom) i eksplicitno (definicijama riječi koje se pridaju rodovima)

Prilikom susreta s umjetnim jezikom čiji je cilj ponuditi vokabular i gramatičke forme za mogućnost imenovanja stvarnosti i komunikacije o njoj na novi način, važno pitanje je što se događa sa značenjima. Naime, ako prateći liniju analitičkih filozofa zaključimo da definicije (ili njihov nedostatak) koje se trenutno nude za problematične pojmove kao što su 'žena' odražavaju nekritičku i mutnu upotrebu pojma koja je posljedica višestoljetnog razvoja društva i njegova jezika, onda se umjetni jezik nalazi pred izazovom.

⁶⁵ prema isto

Svaka nova riječ koja postaje dio rječnik mora biti na određeni način definirana. Ukoliko se definiranje svede na izjednačavanje s pojmom već prisutnim u nekom jeziku, tada svi problemi i povijesnost pojma ostaju. Međutim, ukoliko se riječ definira opisno, svojstvima koja mora zadovoljavati ili efektima koje treba proizvesti, onda novi umjetni jezik ima priliku stvoriti mnogostruko precizno nazivlje za rodove ili spolove. Drugim riječima, ako odlučimo stvoriti jezik u kojem imamo precizni naziv za svaku od kombinacija kromosoma i vanjskih i unutarnjih spolnih obilježja, rezultat je jezik koji može dodijeliti oznake svim jedinkama koje treba imenovati.

Ladaan riječi koje imaju svoj ekvivalent u engleskom jeziku definira prevođenjem, dok one koje donose alternativno ili potpuno novo značenje opisuje. U slučaju roda, dolazi do zanimljive situacije. Posredstvom autora koji uviđaju prije predstavljenu problematiku muškog standarda, riječ za 'ženu' (*with*) postavlja se kao standard, koji uz 'žena' može značiti i 'osoba', 'odrasla osoba', dok se precizni naziv za muškarca (ili dječaka, od univerzalnog 'dijete'/djevojčica) dobiva izvođenjem sa sufiksima.

Time se dobiva svojevrsna (no ne potpuna) dihotomija – iako donekle imamo mogućnost (koristeći "neutralni" ženski oblik, iako su istraživanja pokazala da "neutralni" muški nije doista neutralan) izbjeći rodno/spolno označavanje, ostavlja nam se mogućnost preciziranja dva 'tradicionalna' značenjski problematična spola/roda. Takva situacija briše mogućnost preciznog izražavanja ostalih rodnih identiteta, uključujući ih u "neutralni" ženski, a 'ženski' i 'muški' ne precizira dodatno, što (unatoč ranije navedenim mogućnostima umjetnog jezika) ne rješava problem koji navode filozofi analitičke tradicije.

Dodatni problemi pojavljuju se prilikom daljnjeg definiranja ostalih pojmova. Ako se riječ neprisutna u engleskom jeziku definira kroz pojam '*with*' (žena/osoba), ona unatoč svojoj naizglednoj svježini postaje rodno problematična. I u drugom smjeru, ako riječ '*with*' naizgled i ostaje širok i rodnim karakteristikama neopterećem pojam, svaka riječ koja ju sadrži u svojoj definiciji povratno definira i nju. Primjerice – *dedideheril*: "priče koje žene pričaju o svojoj prošlosti, obično se temelje na međuljudskim odnosima: rođenjima, smrti, preseljenjima, ženidbama" – govori nešto o implicitnim osobinama subjekata koji su obuhvaćeni (naizgled inkluzivnim) pojmom '*with*'.

Ukoliko do *Laadanovog* shvaćanja roda pokušamo doći analiziranjem implicitnih definicija - načina na koji se (u njegovom trenutnom rječniku, koji je nadopuniv) pokušava

opisati u engleskom jeziku neizražene aspekte ženskog iskustva, vidjet ćemo da su oni često usko povezani s tjelesnošću. Obilje riječi za iskustvo poroda, menstruacije i menopauze daje naslutiti da se *with* implicitno definira kroz reproduktivnost, približavajući se tako definiciji roda Linde Alcoff (2005), koja ženski identitet (unatoč priznavanju svih drugih kulturoloških, klasnih i rasnih faktora) smješta upravo u utjelovljenost koja dovodi do određenog (od muškarčevog drugačijeg) iskustva, koje (prateći Gadamerove kategorije) dovodi do drugačijeg horizonta svijeta. Takva definicija ženskosti (unatoč izbjegavanju preciziranja nužnih rodni karakteristika) nailazi na iste probleme koje filozofi analitičke tradicije ističu prilikom analiziranja značenja 'spola' – raznolikost i (u engleskom jeziku i *Laadana*) nedostatak jednoznačne definiranost tjelesnih iskustava i oblika.

Tako primjerice Arika Okrent navodi kako su prilikom izdavanja prvog rječnika *Laadana* određene lezbijske zajednice kritizirale nepostojanje vokabulara za opisivanje lezbijskog iskustva. Elgin na njihove napade odgovara: "Nepprisutnost lezbijskog vokabulara i sadržaja je slučajna posljedica mojih osobnih životnih okolnosti. Živjela sam u zabačenom seoskom dijelu Arkansasa, potpuno izolirana od akademskog svijeta i akademskog feminizma. Bila sam potpuno neupoznata s lezbijanzmom i ne bih mogla pisati o njemu čak da ga se i jesam sjetila." te nudi da se riječi relevantne za lezbijsko životno iskustvo uključe u nova izdanja rječnika.⁶⁶

Dakle, treba imati na umu da je *Laadan* zamišljen kao grupni projekt – nije autoričina vizija roda određena kao konačna, već se stvaranje riječi i ponovno definiranje postojećih ostavlja svim zainteresiranim tvorcima jezika.

Ukoliko analiziramo gramatičke osobine jezika, koje se (osim u slučaju jasnog grupnog konsenzusa) smatraju relativno nepromjenjivim dijelom *Laadana*, jasno je da polaze od ideje da muške i ženske strategije govora nisu jednake, te podržava upotrebu "ženskih" - iako je u ranijoj raspravi pokazano da nema ništa inherentno "žensko" u njima. Ukoliko Elginine početne namjere uzimamo u obzir prilikom opisa jezika, očito je da ona u gramatičke strukture jezika upisuje svoju (iako ne jasno definiranu) viziju žena kao svjesnijih svojih emocija i emocija svojih sugovornika, te spremnijih na "pošteni", "pregovaralački" razgovor. Time ona "ženama" pridaje objedinjujuće karakteristike, koje možemo pridodati ranije raspravljenoj naglašenoj tjelesnosti.

⁶⁶ 2009

Ukratko, u svom trenutnom obliku *Laadan* ne rješava problem rodnog esencijalizma – ne pruža zadovoljavajuće definicije niti roda niti spola, jer iz engleskog jezika preuzima gotove (također nezadovoljavajuće) kategorije. Svojim trenutnim vokabularom i gramatičkim osobinama pokazuje da je opremljeniji od engleskog (ili hrvatskog) za opisivanje iskustava samo jednog dijela subjekata koji se u društvu (koliko god to bilo problematično) označavaju kao žene, te da ni na koji način ne prezentira iskustva drugih grupa žena – transrodnih/transseksualnih, aseksualnih itd.

Ipak, kao što je već rečeno, autorica poziva sve žene i muškarce da doprinesu jeziku, stvarajući pojmove koji će predstaviti raznolikost iskustva. Moguće je zamisliti da bi u takvom procesu došlo do pročišćavanja pojmova za određenje roda ili spola – bilo da to rezultira njihovim detaljnijim ili općenitijim definicijama ili da dovede do njihovog uklanjanja. Međutim, takav bi proces, ukoliko se želi izbjeći mnogoznačnosti, iziskivao postojanje grupe govornika koji mogu doći do konačne zajedničke vizije takvih problematičnih pojmova. Bi li takvo usuglašavanje bilo lakše postići u *Laadanu*, zbog njegovih ostalih osobina (kao što su evidentali), ostaje upitno. Posljedično, nije jasno je li *Laadan*, na razini vokabulara, opravdan projekt, ili bi se isto postiglo neologizmima i semantičkim promjenama postojećih riječi u postojećim jezicima.

Nasuprot utopijskim vizijama umjetnih jezika koje donosi *Laadan*, u nastavku ćemo se baviti distopijskim perspektivama.

3.4. Newspeak i Basic English

3.4.1 Orwellova teorija jezika i lingvistički determinizam

U svom eseju *Politika i engleski jezik*, Orwell raspravlja o odnos kulture i jezika, prvenstveno utjecaju zloupotrebe i nepromišljene upotrebe jezika na kulturu. Orwell tvrdi da je civilizacija u stanju dekadencije, te da posljedično i sam jezik (ili jezici) trpe istu sudbinu. Osnovni cilj rada jest usprotiviti se ideji da jezik samo odražava stanje kulture, bez mogućnosti da bude unaprijeđen. Autor navodi da je moguće promijeniti jezik, odnosno način kako ga koristimo, kako bismo promijenili način na koji mislimo, da bismo u konačnici time izmijenili politički, kulturni i ekonomski sustav društva.

Orwell eksplicitno tvrdi da "ukoliko misao može pokvariti jezik, jezik također može pokvariti misao", odnosno "engleski jezik postaje ružan i netočan jer su naše misli budalaste, a naše misli su budalaste jer neurednost našeg jezika omogućava da lakše budalasto mislimo."⁶⁷ Time se približava lingvističkom determinizmu, točnije, njegovom slabom obliku. Može se iznijeti kritika da Orwell samo naizgled podupire lingvistički determinizam, jer se njegov "jezik" ne odnosi doista na razinu jezika, već na razinu sadržaja. Drugim riječima, da ono što on smatra "mutnim mišljenjem kulture" utječe na govornike posredstvom sadržaja, a ne sustava koji koriste za izricanje toga sadržaja.

Međutim, Orwell ne kritizira same iznesene ideje, već način na koji je to učinjeno – "umirućim metaforama" koje gube svoju izvornu moć ilustriranja misli, prevelikom upotrebom pasiva i latinizama, te riječima bez stvarnog značenja. Iako Orwell prvenstveno kritizira upotrebu jezika (pragmatiku), odnosno stil, to ne znači da njegovi stavovi (koliko god nesistematično izneseni) ne mogu biti objašnjeni kroz lingvistički determinizam. Lucy navodi da pragmatika jest jedna od osobina jezika za koje se smatra da može utjecati na misao.⁶⁸

Orwellova kritika izbora riječi ili metafora svodi se na argument da su takve upotrebe ili posljedica svjesne želje za manipulacijom putem izbjegavanja značenja ili mentalne "lijenosti". Kao najčešći izvor svjesne manipulacije izdvaja politiku (a sve sfere života smatra povezanim s politikom), gdje se korištenjem eufemizama sprječava stvaranje nepoželjnih mentalnih slika – primjerice '*pacification*' za bombardiranje neprijateljskih civilnih područja.

S druge strane, nenamjernu nepreciznost značenja opisuje kao posljedicu odnosa jezika i uma. Upotreba gotove metafore ili fraze čini jezičnu produkciju bržom i manje zahtjevnom jer ne zahtijeva od svojih govornika da promisle precizno o značenju koje žele prenijeti. Takve fraze-prečice dovode, tvrdi Orwell, do umrtvljenja uma i nepreciznosti značenja koje postaje dio javnog dobra, te se dalje prenosi putem ostalih govornika, koji također ne razumiju potpuno ni poruku koju su izvorno čuli niti onu koju tom frazom/riječi žele prenijeti.

Orwell taj proces opisuje: "kada razmišljamo o fizičkom objektu, mislimo bez riječi, te kako bismo opisali tu vizualizaciju tražimo prave riječi koje bi je opisale sve dok ih ne pronađemo. Kada razmišljamo o nečemu apstraktnom, skloniji smo odmah od početka misliti

⁶⁷ 1946.

⁶⁸ 1997.

kroz riječi, te osim ako ne uložimo svjesan napor da to spriječimo, postojeći jezik će nahrupiti i obaviti posao umjesto nas, što kao svoju posljedicu ima zamagljivanje ili čak mijenjanje značenja. Vjerojatno je bolje odgoditi korištenje riječi što je više moguće, te doći do značenja u umu koristeći slike i osjete."⁶⁹

Kao što je vidljivo, kao rješenje za takvu situaciju Orwell predlaže pažljivu upotrebu jezika, te svijest o umnim procesima, odnosno "dopuštanje značenju da odabere riječ, a ne obrnuto".⁷⁰ Konkretno – neupotrebljavanje metafori koje su dio opće upotrebe, korištenje kratkih riječi umjesto dugih kad god je to moguće te izbjegavanje znanstvenih, stranih ili žargonskih riječi ako postoji "obična" koja ju dovoljno dobro predstavlja. Takvi naputci dodatno pokazuju da sadržaj jezika nije meta kritike (i "genocid" i "*pacification*" često referiraju na isti dio stvarnosti), već način izražavanja tih sadržaja.⁷¹ Koja je problematika njegovog modela uma, u kojem se (ukoliko smo dovoljno pozorni) može razdvojiti sfera misli od sfere jezika, te koje su moguće nekonzistentnosti njegove teorije, proučit ćemo u nastavku.

3.4.2. Kritike Orwellove teorije

Carl Freedman ističe nedosljednost argumentacije u eseju *Politika i engleski jezik*. Dok kreće iz dijalektičke pozicije u kojoj društvena situacija ima izravni utjecaj na stanje jezika, u daljnjem tekstu poprima manje radikalni ton i tvrdi da društvo određuje "generalni ton" jezika, dok su detalji neuvjetovani (što predstavlja svojevrsni obrnuti lingvistički determinizam). Problem koji proizlazi jest kako onda održati tvrdnje da mijenjanje upravo tih detalja može u suprotnom smjeru utjecati na promjenu društva. Nadalje, tvrdi Freedman, u nastavku se mijenja stupanj determinizma koji se pridaje jeziku – od ideje da "pokvareni" jezik izravno kvari misli, prelazi se na voluntarističku verziju u kojoj su jezik i misao jasno odvojeni.⁷²

Ipak, kao kritiku ove kritike treba izreći da Orwell nikad nije izrazio svoje zagovaranje jake verzije lingvističkog determinizma – on jasno naglašava da se utjecaj događa prilikom mišljenja o apstraktnim pojmovima, dok se prilikom razmatranja konkretnih misao uspješno odupire jeziku. Međutim, ono što ostaje problematično jest korištenje referencijalne teorije značenja bez ikakvog upućivanja na njenu problematičnost.

⁶⁹ 1946.

⁷⁰ isto

⁷¹ isto

⁷² 1981.

Freedman oštro kritizira stupanj sposobnosti manipuliranja jezikom za izražavanje od jezika neovisnih značenja koji Orwell pridaje subjektima. S druge strane, Orwell prepoznaje da apstraktne riječi (kao što su demokracija, fašizam, vitalnost, romantika itd.) nemaju jasan izravan odnos sa svojim referiranim objektom iz svijeta. Činjenica da on kao rješenje vidi svojevrsno izbjegavanje apstraktnih riječi u korist konkretnih pokazuje da nije svjestan da se ista problematika referiranja veže i uz konkretne pojmove. Posljedično to njegova predložena "rješenja" čini problematičnima: "Što vidiš kada pokušaš "misliti bez riječi" pojam 'psa'? Strogo govoreći, ne vidiš ništa, jer je taj referent, kao i svi ostali, nevidljiv. Možeš vizualizirati pudlicu ili jazavčara – i to samo jednu konkretnu pudlicu (...) Orwell bi uklonio dobar dio našeg vokabulara, ali jednom kada počne, ukoliko prati logiku toga procesa, ne bi nam mogao ostaviti ništa osim možda osobnih imenica."⁷³

Drugi smjer kritike može se uputiti Orwellovom stavu da politički (ili jezik teoretičara) namjerno činjenice prikazuje u drugačijem svjetlu. Ovakav stav opet je povezan s teorijom referencijalnosti – temelji se na ideji da se diskurs također referira izravno na stvarnost (narod A ubija pripadnike naroda B na način C) te da su razna uobličavanja ove istine samo manje ili više "pošten" ili "jasan" prikaz. Međutim, time se ignorira činjenica da takvi "razrađeni" opisi određenog događaja također pridaju određene stavove, razloge, vrijednosne sudove itd. – dakle nisu jednostavni izravni objektivni opis stvarnosti, već prikazuju određeno tumačenje te stvarnosti, koje koristi riječi koje će sistemom asocijacija, metafora ili nekim drugim sredstvom najbolje prenijeti tu verziju (iako to ne znači da nije moguće koristiti to u zlonamjerne svrhe).

3.4.3. *Newspeak* – osnovni principi i kritike

Za razliku od svih ranije predstavljenih jezika, *Newspeak* predstavlja u ovome radu primjer teoretiziranja o mogućim distopijskim posljedicama umjetnih jezika. Iako *Newspeak* nije umjetni jezik u punom smislu riječi – nije namijenjen za korištenje niti je do kraja izgrađen, ipak nam se nameće kao bitan misaoni eksperiment takve mogućnosti. Kako ćemo vidjeti, neki drugi umjetni *a posteriori* jezici (npr. *Basic English*) kritizirani su zbog svojih mogućih negativnih posljedica (ili motiva njihovih autora), no sami njihovi autori ih vide u utopijskom svjetlu.

⁷³ Freedman 1981.

Newspeak je fiktivni umjetni jezik korišten u distopijskom romanu Georga Orwella – 1984. Jezik nastaje kao *a posteriori* umjetni jezik za potrebe nove države Oceanije i njeno društveno uređenje – engleski socijalizam (*Ingsoc*). Kao njegova svrha navodi se " pružanje medija za izražavanje svjetonazora i mentalnih navika prikladnih pripadnicima *Ingsoca*, no također uklanjanje mogućnosti za drugačije mišljenje". Dakle, jednom kada "stari jezik" bude zaboravljen, heretičku misao "bit će doslovno nemoguće misliti, barem u toj mjeri koliko je misao ovisna o riječima".⁷⁴ Takav jezični sustav postignut je uklanjanjem nepoželjnih riječi, uvođenjem novih, te uklanjanjem višeznačnosti općenito. Tvrdi se da bi takav sustav spriječio ne samo postojanje riječi s problematičnim značenjima, već i dolazak do tih značenja indirektnim metodama. Ne samo da je uklanjanje bilo motivirano brisanjem mogućnosti heretičkih značenja, već se uklanjaju sve nepotrebne riječi generalno, navodeći da takav potez smanjuje raspon mišljenja. Sav vokabular dijeli se u tri skupine – A, B i C.

Riječi vokabulara A koriste se za svakodnevni govor, te poglavito označuju konkretne pojmove (pas, drvo, trčati, lupiti). Iz tih su riječi uklonjene sve višeznačnosti, kako bi mogle izražavati jedino "jednostavne praktične misli, obično o fizičkim predmetima ili akcijama"⁷⁵ odnosno jedan jasno razumljiv koncept.

S gramatičke strane, *Newspeak* je osobit po nerazlikovanju imenica od glagola, te stvaranju pridjeva i priloga dodavanjem jednostavnog nastavka. Negativni ili intenzivni oblici riječi dobivaju se dodavanjem prefiksa (dakle, nema potrebe za riječima *good*, *bad* i *excellent*, kad možemo imati *good*, *ungood* i *doublegood*).

Riječi vokabulara B stvorene su za političke potrebe. Takve se riječi referiraju na kompleksne teorije te su teško prevodive na druge jezike. Uz to, osim samog referiranja, imaju i ulogu stvaranja željenog mentalnog stava kod govornika. Dodatno, određene riječi imale su dodatnu svrhu uključivanja pod svoj označitelj veliki broj nepoželjnih koncepata, koji takvom apsorpcijom nestaju – npr. *oldthink* predstavlja sve oblike objektivnosti i racionalnosti, dok *crimethink* sve povezano sa slobodom i jednakošću. Zanimljiv je slučaj riječi '*sexcrime*' – pošto ona podrazumijeva sve što se smatra perverzijom (homoseksualnost, ženski užitak itd.), nema potrebe da govornik zna na što se to točno odnosi, ili razmišlja o vrijednosnom statusu pojedinih činova, jer zna da riječi '*sexcrime*' opisuje sve što nije '*goodsex*'.

⁷⁴ Orwell 1949.

⁷⁵ Orwell, 1949.

Kao metode utjecaja na um govornika navode se eufemizmi i korištenje skraćenica (za oboje se navodi da je prisutno i u političkom govoru prve polovice 20.stoljeća) – npr. *joycamp* za prisilne radne logore. Skraćenice se koriste zbog prikrivanja značenja – navodi se primjer Comitem, skraćen od Communist International, koji umjesto slike univerzalnog ljudskog bratstva priziva (zbog uklanjanja asocijacija na povijesnost riječi) mentalnu sliku zatvorene, međusobno usko povezane organizacije s jasnom doktrinom.

Riječi *Newspeaka* namjerno se stvaraju na takav način da ostvaruju monoton govor koji "teče sam od sebe", kako bi se time govor učinio što odvojenijim od svijesti, dajući govorniku gotove etičke i političke formulacije. Istoj funkciji služi i ograničen broj riječi koje govornici imaju na raspolaganju.

Te konačno, vokabular C namijenjen je stručnim i znanstvenim riječima, čije su dvoznačnosti uklonjene. Također, svaki radnik dobiva samo onaj vokabular koji je usko povezan s njegovim zadatkom. Štoviše, bilo kakve univerzalne riječi za znanost ili znanstvenu metodu nisu postojale.

Sve navedeno, tvrdi se, dovodi do situacije u kojoj se ništa neortodoksno ne može reći – čak da se i izrazi 'Veliki brat je nedobar', takva formulacije zvuči kontradiktorno, te govornik ne posjeduje riječi za opravdavanje istinitosti te izjave. Zbog nepostojanja višeznačnosti čak i pokušaji prevođenja na 'stari govor' rezultiraju besmislicama – npr. 'svi ljudi su jednaki' više ne može biti valjana izjava jer 'jednak' više nema značenje jednakosti u humanističkom smislu, već podrazumijeva fizičku jednakost. Zaključuje se da s novim generacijama, koje 'stari govor' nikada nisu imale prilike čuti, nestaje i mogućnost počinjenja zločina ili otpora. S obzirom da u *Newspeaku* ne postoje riječi koje bi opisivale takve akcije ili pobude, govornici nisu u stanju o njima misliti.⁷⁶

Ako Orwellovu teoriju usporedimo s lingvističkim determinizmom, pitanje koje se postavlja kod *Newspeaka* jest je li sam jezik (ugrubo rečeno, medij) ono što koči misao i čini određene misli "nemislivima" ili je jezik samo alat za prenošenje sadržaja (ili onemogućavanje pristupa drugom sadržaju) koji zapravo utječu na umne procese. Naime, jasno je naznačeno da *Newspeak* može početi potpuno djelovati tek kada se sve poznavanje starog jezika (*Oldspeaka*) izgubi. Takvim nestankom poznavanja *Oldspeaka* nestaje i mogućnost čitanja djela nastalih u razdobljima prije novog totalitarnog režima, te također

⁷⁶ Orwell, 1949.

implicira da više nisu prisutni ni svjedoci takvih razdoblja. Oba razloga pokazuju da se takvim strategijama sprječava "prevođenje" s *Oldspeaka* na *Newspeak* – odnosno mogućnost iznošenja nepoželjnih sadržaja u novome jeziku. To pokazuje da bi govornici *Newspeaka* bili izolirani od ideja i sadržaja koje vlast smatra nepodobnima – što očigledno ima izravnu posljedicu na njihovu svijest i pogled na svijet.

Međutim, pitanje je ima li *Newspeak* neke posebne karakteristike koje bi takve govornike (jednom kada ostanu bez staroga jezika) spriječilo da ikada više zaista misle nepodobne misli – da razvijaju nove ideje i uočavaju nelogičnosti svijeta oko sebe. Tek bi se djelovanje takvih lingvističkih osobina samoga medija (dakle ne sadržaji koje označavaju njegove riječi ili sadržaji do kojih se zbog gubitka staroga jezika ne može doći) moglo opisati kao lingvistički determinizam, i to u njegovoj jakoj verziji. Kao glavna takva osobina *Newspeaka* smatra se manipulativno spajanje značenja i emotivnih reakcija – oblikovanjem same riječi na takav način da njezini dijelovi sustavom asocijacija donose određeno raspoloženje spram onoga na što se riječ referira. Takvu moć metafora i eufemizama Orwell je tematizirao i u spomenutom eseju.

Problematično je pitanje može li se neuhvatljive emocije koje riječi donose (na svojoj razini forme) smatrati dijelom sadržaja ili dijelom jezika. Primjerice, ako grupu koja podržava pobačaj nazivamo '*pro-choice*' umjesto '*pro-abortion*', a skupinu koja mu se protivi '*pro-life*' umjesto '*anti-abortion*', dolazi li do promjene u sadržaju? Obje se, po teoriji referencijalnosti, odnose na iste vanjezične pojave. Međutim, treba li smatrati da se riječ '*pro-choice*' referira na dodatni vrijednosni sadržaj koji u "neutralnoj" '*pro-abortion*' riječi nije prisutan, i time zaključiti da se može jasno odvojiti sferu značenja od medija kojim se prenosi? Ukoliko takvo jasno odvajanje nije moguće, jasno je još jednom zašto je lingvistički determinizam teško i dokazati i teoretizirati.

Kao druga osobina *Newspeaka* za koju Orwell tvrdi da utječe na misao jest da je dizajniran na takav način (kroz ritam jezika, ograničenost vokabulara i sveprisutnost političkih parola) da potiče govorenje "bez mišljenja". Drugim riječima, kao što Orwell u svom eseju *Politika i engleski jezik* navodi, ukoliko koristimo mrtve metafore i riječi čije značenje kroz upotrebu postaje sve općenitije i kontradiktornije, na određeni način jezik "misli" umjesto nas prilikom govora (možemo se prisjetiti da Seuron dolazi do sličnog zaključka) – imamo gotove izraze koje koristimo bez usredotočenosti na poruku koju želimo poslati. Međutim, dok Seuron tvrdi da nema dokaza da takvo "automatsko govorenje" ima

učinak na konceptualno mišljenje, Orwell mu pridaje veliku moć i smatra ga razlogom zašto misao (na razini kulture) postaje sve manje kritična i jasna.

Orwellovi stavovi o "apstraktnim riječima" naizgled su kontradiktorni u *Politici i engleskom jeziku* i kritici totalitarnih jezika. Naime, dok u eseju potiče na izbjegavanje apstraktnih riječi, u (implicitnoj) kritici *Newspeaka* istovremeno i podržava takvo stajalište (kritikom "govora bez mišljenja") i osporava ga kritiziranjem eliminacije riječi koju *Newspeak* provodi. Možemo zaključiti da Orwell kritizira nekritičko korištenje apstraktnih riječi jer su upravo one te kod kojih se takva nerefleksivnost najteže uočava i najlakše provodi. S druge strane, potiče promišljeno korištenja apstraktnih pojmova, metafora i stvaranja nazivlja za nove ideje i pokrete, odnosno odupire se ideji uklanjanja takvih riječi od strane vlasti ili drugih dominantnih skupina – kao što bi bio slučaj u *Basic English* jeziku.

3.4.5. *Basic English* – osnovni principi i kritike

Kao stvarni primjer *a posteriori* umjetnog jezika koji polazi od načela sličnih naputcima prikazanim u Orwellovom eseju *Politika i engleski jezik*, predstaviti ćemo *Basic English*. Courtin i Willet navode da je Orwell isprva pokazivao interes za projekt, no da se nije slagao s njegovim razvojem, što je rezultiralo time da (između ostalog) *Basic English* postaje poticaj za njegovo teoretiziranje o razornim moćima umjetnog jezika.⁷⁷

Basic English je tzv. minimalni umjetni jezik (nastaje redukcijom prirodnog jezika i njegovih morfosintaktičkih nepravilnosti) autora C.K. Ogdena, razvijan od 1926. do 1930. čiji je glavni cilj bio uspostaviti engleski kao međunarodni jezik poslovanja i politike. Sastoji se od 850 korijenskih riječi koje spajanjem ili parafraziranjem stvaraju izraze za ostala potrebna značenja. Uz to, svi kompleksniji pojmovi trebali bi umjesto gotove leksičke jedinice koristiti definicije. Uz navedeno, *Basic English* također sadržava posebne popise stručnih riječi (blisko *Newspeakovom* vokabularu C).⁷⁸

Uz kritike njegove stvarne prilagođenosti učenju i odabira riječi (nepovjerenje prema apstraktnim riječima i glagolima zbog njihove nejasne referencijalnosti), dodatne kritike upućene su mogućim posljedicama njegove upotrebe kao internacionalnog jezika. Walsh tvrdi

⁷⁷ 1986.

⁷⁸ Walsh 1945

(slično Wittgensteinovoj kasnoj fazi i definiranju značenja kroz upotrebu) da kod prirodnih neminimalnih jezika način života i misao mijenjaju jezik. Međutim, ako se takve izmjene i proširivanja zabrane (jer je osnovna ideja *Basic English* jezika upravo ograničenost vokabulara) tada će jezik sputavati i oblikovati misao, jer će određene sadržaje biti nespretno izraziti.⁷⁹

S obzirom da se takva tvrdnja približava lingvističkom determinizmu, zanimljivo je usporediti je s glavnim kritikama determinizma. Naime, obično se navodi da teoretičari lingvističkog determinizma ne mogu dokazati utječe li misao (zajednica, način života) na jezik, ili obrnuto. Ukoliko se promatra umjetni jezik (konkretno teško izmjenjivi ili potpuno neizmjenjivi), utjecaj promjene misli i načina života na jezik nije moguć u izravnom obliku (mijenjanjem riječi ili gramatičkih struktura).

Ukoliko slijedimo ideju protivnika lingvističkog determinizma, takva situacija ne dovodi do problema – pojedinci i zajednice će dolaziti do novih sadržaja (što omogućuje društveni i kulturni razvoj) no ograničenost jezika može se riješiti parafraziranjem, dužim objašnjavanjem i tako dalje. Drugim riječima, upotreba neusklađenog jezika ni na koji način ne bi smjela ograničavati daljnji razvoj misli i načina života. Posljedično, nema kritike koja bi se mogla navesti takvome projektu, ukoliko teoriju lingvističkog determinizma ne prihvaćamo ni u jednom od njezinih oblika.

Međutim, ukoliko takvu nespretnost (prihvaćajući neki oblik lingvističkog determinizma) vidimo kao problem – jer govornici govore jezik koji ne slijedi dovoljno dobro njihovu sliku stvarnosti - približavamo se prije spomenutim glavnim feminističkim kritikama prirodnoga jezika. S obzirom da su riječi i korištene metafore stvorene i u standardni jezik uvedene od strane samo jednog dijela populacije (od strane određene grupe muškaraca, odnosno u *Basic English* jeziku od strane Ogdena), način na koji žene (ili govornici *Basic English* jezika) koncipiraju stvarnost biva ili teško izraziva ili pod utjecajem konceptualizacije koju potiče jezik.

Drugim riječima, uvođenjem *Basic English* jezika svi njegovi govornici postali bi svojevrsna "ušutkana grupa" – ukoliko žele sudjelovati u međunarodnoj suradnji i trgovini morat će svoj materinji jezik (tijekom pregovora) zamijeniti jezikom koji nije adekvatan za izražavanje bogatstva iskustva, stavova, znanja itd. Ukoliko odbijamo teoriju lingvističkog

⁷⁹ 1945.

determinizma, tvrdimo da takve poteškoće nemaju nikakav utjecaj na misao, odnosno da poteškoće (s obzirom na sveopću prevodivost ukoliko ne pokušavamo doslovan prijevod) ni ne postoje, osim nepraktičnosti vremenskog trajanja govora.

Spomenuta Ogdenova nepovjerljivost prema glagolima i apstraktnim riječima usko je povezana s njegovim tumačenjem Benthamovog strogog racionalizma. Naime, Bentham tvrdi da: "čovječanstvo nikada neće moći biti potpuno slobodno, sve dok se ne poništi čudna moć jezika. Riječi kao što su Bog, raj pakao i spasenje, koje mrmljaju povlaštene klase ispunjavaju ljude slijepim strahopoštovanjem i time ih porobljavaju."⁸⁰

Posljedično, Ogden iz osnovnog vokabulara isključuje većinu riječi povezanih s religijom (kao što su *Bog, duša, oprost*). Problematičnost takvog postupka, tvrdi Walsh, je u dokidanju demokratičnosti jezika – prirodni jezici sadrže sve pojmove o kojima govornici imaju potrebu govoriti (mada, još jednom treba napomenuti da bi takav zaključak kritizirala teorija "ušutkanih" grupa).

Nadalje, veliki broj apstraktnih riječi, kao što su '*ljepota*' ili '*demokracija*' ne postoje, te ih je nužno parafrazirati. Dok Walsh to vidi kao negativni aspekt jezika (kao i Orwell u *1984*), to se može tumačiti i na alternativan način, razrađujući kritiku koju Orwell nudi u eseju. Naime, ukoliko se prisjetimo Sokratovog inzistiranja na definiranju pojmova, može se diskutirati da upravo nepostojanje gotove riječi, koju često nismo u stanju definirati, zapravo prisiljava govornike da o određenom pojmu razmišljaju više, a ne manje. Međutim, možda bi se moglo prigovoriti da bi do takvog dubljeg promišljanja došlo samo ako govornik govori i neki dodatni jezik, čije pojmove samo prevodi na *Basic English* (slično kao kod paralelnog postojanja *Newspeaka* i *Oldspeaka*). U konačnici, moguće "prirodno" ili očekivano razrješenje situacije jest da bi govornici razvili fraze koje bi Orwell nazvao mrtvim metaforama, kojima značenje prestaje biti viđeno kao sklop značenja upotrijebljenih riječi, a jača referencijalnost cijele jedinice.

Ogden kao razlog uklanjanja apstraktnih imenica navodi nepostojanje platonovskih ideja. On tvrdi da "sloboda" ne postoji neovisno, već samo ljudi u određenim situacijama mogu djelovati slobodno. Prema tome, sama apstrakcija ili "univerzalija" ne postoji neovisno, te time (pošto imamo riječ koja se ne referira na išta stvarno) dobivamo jezik koji sadrži riječi

⁸⁰ prema Walsh 1945

koje samo uvode pomutnju u misao. Može se primijetiti sličnost takvih stavova s kritikom jezika iz doba racionalizma i stvaranja filozofskih *a priori* jezika.⁸¹

Međutim, Walsh navodi da riječi poput 'demokracija' nisu samo skup svojih jednoznačnih definicija, već sadrže cijelu povijest upotrebe riječi (blisko Wittgensteinovoj kasnijoj filozofiji značenja) – odnosno služe kao skraćenica za raspravu. Takvu povijesnost pojma već smo raspravljali kod problema rodnog esencijalizma u *Laadanu*, te se time objašnjava želja nekih feminsitičkih autorica za *a priori* ženskim jezikom (umjesto samo izmjene prirodnih jezika).

Kao i kod ostalih umjetnih jezika koje smo razmatrali, njihove postavke odraz su duha vremena. Tako *Basic English* odražava određenu mehanicističku sliku svijeta s početka 20. stoljeća. Walsh smatra da je svijest o kompleksnosti značenja i raznolikosti tumačenja svijeta koja je tipična za naše doba učinila *Basic English* zastarjelom idejom.

Basic English kritizira i Whorf jer sukladno svojoj teoriji smatra da generalno ograničavanje na jedan jezik smanjuje naše mogućnosti spoznaje. Štoviše, *Basic English* predstavlja poseban problem jer je po Whorfu upravo pojednostavljena verzija engleskog jezika ona koja prikriva nesvjesne pretpostavke koje imamo o prirodi, koja je posebno naglašena željom njegovih autora da služi za širenje racionalnog britanskog mišljenja. S obzirom da smo već spomenuli da Whorf ne vjeruje u postojanje jedne logike, razumljivo je da takav projekt nailazi na njegovu osudu.⁸² Ovakva kritika nije posve neutemeljena. Naime, kao jedan od ciljeva *Basic English* jezika eksplicitno se navodi širenje 'britanskog racionalnog mišljenja'. Sve da takav poduhvat i ne može uspjeti (zbog neutjecanja jezika na misao) sama namjera pokazuje da projekt može biti označen kao lingvistički i kulturni imperijalizam.

Kao konačna kritika *Basic English* jezika (koja se svjesnim povezivanjem ili nepovezanim teoretiziranjem predstavlja i kao glavni problem *Newspeaka* u 1984.) navodi se njegova panoptikonska priroda. Naime, na tragu Benthama, Ogden svoj idući, još vokabularno siromašniji, jezik naziva 'panoptikonski engleski'⁸³ Bez obzira na njegove namjere, već kod *Basic English* jezika primjećuje se problem nadzora. Naime, ukoliko vlast (primjerice Churchill je podržavao Ogdenovu ideju⁸⁴) sudjeluje u stvaranju umjetnog jezika,

⁸¹ isto

⁸² Whorf, 1956.

⁸³ Courtin i Willet 1986

⁸⁴ isto

sprječavanju njegovog mijenjanja i nametanju upotrebe, dolazi do (ukoliko prihvatimo teoriju lingvističkog determinizma) nadzora nad subverzivnim mislima i mogućim alternativnim političkim sustavima koji se stvaraju.

4. Zaključak

Kao zaključak rasprave, vratit ćemo se pitanjima navedenim u uvodu.

1. Ukoliko bi se lingvistički determinizam pokazao točnim, kakve bi posljedice svaki od umjetnih jezika imao na misao pojedinca/kulturu općenito?

Kao odgovor na prvo pitanje, možemo zaključiti da bi upotreba umjetnih jezika (u slučaju da se lingvistički determinizam dokaže točnim) mogla otvoriti niz pitanja (raspravljenih u radu) – 1) odnos demokratičnosti i moći prilikom stvaranja, održavanja i mijenjanja jezika, 2) problem definicije skupina kojima je određen jezik namijenjen, te pitanje bi li takav jezik zapravo takve skupine stvorio, 3) problem lingvističkog imperijalizma 4) problem prikrivene povijesnosti *a priori* jezika zbog načina definicije njegovih pojmova 5) kako (putem lingvističkog determinizma) materinji jezik autora umjetnog jezika utječe na sliku svijeta koju posreduje umjetni jezik.

2. Što nam teorije i kritike proučavanih jezika govore o mogućim propustima lingvističkog determinizma?

Kao odgovor na drugo pitanje možemo zaključiti da u teorijama lingvističkog determinizma nije dovoljno jasno razjašnjen smjer utjecaja (jezik na misao ili obrnuto) te što se događa u slučaju kružnog djelovanja. Nadalje, primijećeno je da nije uvijek jasno jesu li promjene u misaonim procesima posljedica samog jezika ili kulture/sadržaja koju on posreduje.

3. Što nam problematika koja proizlazi iz rasprave o navedenim jezicima govori o propustima kritičara lingvističkog determinizma?

S druge strane, kao odgovor na treće pitanje, možemo problematizirati navedeno u drugom pitanju – nije riješeno mogu li se sadržaj i medij tako kategorički razdvajati (i ako se ne mogu, kako postaviti djelomično razlikovanje).

4. Jesu li promjene (utopijske ili distopijske) za koje se predviđa da će ih jezik uzrokovati doista posljedica lingvističkog determinizma ili nekog drugog procesa?

Nije posve jasno bi li shvaćanje jezika kao svojevrsne "okamine kulture" koja se potencijalno mijenja sporije od društvenih praksi i (potencijalno) dominantno predstavlja kulturu dominantne grupe moglo značiti da jezik nije usavršen za predstavljanje životnih iskustava svih govornika i time (čak ako i ne utječe na konceptualizaciju svijeta samih govornika) utječe na društvene odnose i odnose moći. Te, ukoliko se takva teorija prihvati, treba li se (zbog svog utjecaja na kulturu, koja ima utjecaj na misao, iako možda u prvom koraku i zaobilazi misao) smatrati verzijom lingvističkog determinizma. Naime, čini se da mnogi od navedenih jezika svoju (navodnu) revolucionarnu prirodu temelje upravo na ovom "rubnom" (ukoliko ga se može tako okarakterizirati) obliku lingvističkog determinizma.

5. Koje su posljedice inzistiranja na eksperimentalnom dokazivanju lingvističkog determinizma na njegovu artikulaciju i prisutnost u filozofiji?

Kao odgovor na peto pitanje, kao što je već raspravljano unutar rada, možemo zaključiti da se svođenjem lingvističkog determinizma na njegovu eksperimentalno provjerljivu varijantu potencijalno gubi dio pitanja koje bi unutar filozofije mogao pokrenuti. Međutim, s obzirom na brojne probleme koje je nedovoljna znanstvenost Whorfovog pristupa donijela (između ostaloga dovela i do ozloglašenosti teorije), možemo zaključiti da je neophodno vrlo precizno napominjati iz koje perspektive ili tradicije pristupamo lingvističkom determinizmu – kako bismo izbjegli tumačenje rezultata bez svijesti o problematičnosti pojmova koje koristimo, no kako bismo također bili svjesni da nemogućnost eksperimentalnog ispitivanja određene pretpostavke ne znači da, ukoliko se njome oprezno koristimo, ne može doprinijeti barem propitivanju trenutnih paradigmi.

Literatura

1. Black, Maria and Coward, Rosalind. *Linguistic, Social and Sexual Relations: A Review of Dale Spender's Man Made Language*. ScreenEducation, 1981
2. Black, Max, *Linguistic Relativity: The Views of Benjamin Lee Whorf*. The Philosophical Review, Vol. 68, 1959
3. Boas, Franz. *Introduction, Handbook of American Indian Languages*. Part I. Bureau of Ethnology, 1
4. Brown, Cooke James. *Loglan*. Scientific American, Vol. 202, 1960.
5. Brown, Roger, *Reference: In Memorial Tribute to Eric Lenneberg*, Cognition 4, 1978
6. Cameron, Deborah. *Gender, Language, and Discourse: A Review Essay*. Signs, Vol. 23, No. 4 1998
7. Cheyne, Ria, *Created Languages in Science Fiction*. Science Fiction Studies, Vol. 35. 2008
8. Colfer, C.J. *'On Communication among "Unequals"'*, International Journal of Intercultural Relations 7, 1983
9. Courtine, Jean-Jacques i Willett, Laura, *A Brave New Language: Orwell's Invention of "Newspeak" in 1984*. SubStance, Vol. 15, 1986
10. Couturat, Louise. *Opuscles et framgments inedits de Leibniz*, Alcan, Pariz, 1903.
11. Daly, Mary. *Gyn/Ecology: The Metaethics of Radical Feminism*. Boston: Beacon Press., 1978
12. De Beauvoir, Simone (1953), *The Second Sex*, H.M. Parshley (trans. and ed.), New York: Knopf
13. Eco, Umberto. *U potrazi za savršenim jezikom*, Hena Com, Zagreb, 2004.
14. Ehrlich, Susan, i Ruth King. *"Feminist Meanings and the (De)politicization of the Lexicon"*. *"Language in Society"* 23, 1994
15. Elgin, Suzette Haden, 2002, http://www.sfw.org/members/elgin/nativetongue/laadan_faq.html
16. Elgin, Suzette Haden, 1999, <http://www.sfw.org/members/elgin/Laadan.html>
17. Elgin, Suzette Haden, *A First Dictionary and Grammar of Láadan: Second Edition*, 1988.
18. Elgin, Suzette Haden, *Reviw: Women and men speaking: Frameworks for analysis*, Language, Vol. 58, No. 4, 1982

19. Freedman, Carl, *Writing, Ideology, and Politics: Orwell's "Politics and the English Language" and English Composition*, 1981
20. Graham, A. C. *Disputers of the Tao*. La Salle, IL: Open Court., 1989
21. Holmes, Janet, *Women, Men and Politeness*. London: Longman., 1995
22. Irigaray, Luce (1985), "The Power of Discourse and the Subordination of the Feminine" in Luce Irigaray, *This Sex Which Is Not One*, Catherine Porter (trans.), Ithaca: Cornell University Press.
23. Johansson A, Salminen S. *Different languages: different information processing systems? Part I: Why can we expect differences in occupational accidents between language groups*. predstavljeno na Int. Symp. Work Inf. Soc., Helsinki, 1996.
24. Kay, Paul i Kempton, Willet, *What Is the Sapir-Whorf Hypothesis?* American Anthropologist, Vol. 86, 1984
25. Khosroshahi, Fatemeh. *Penguins Don't Care, but Women Do: A Social Identity Analysis of a Whorfian Problem*. Language in Society, Vol. 18, No. 4, 1989
26. Kramarae, C., *Women and Men Speaking*. Rowley, MA: Newbury House. 1981
27. Kramer,Cheris, Barrie Thorne, i Nancy Henley. "Perspectives on Language and Communication."Signs: Journalo of Women in Culture and Society, 1978
28. Lakoff, Robin. *Language and Women's Place*. New York: Harper & Row, 1975
29. Levinson S.C. *Language and cognition: the cognitive consequences of spatial description in Guugu Yimithirr*. Work. Pap.13. Nijmegen, Neth, 1992.
30. Libert, Alan, *A Priori Artificial Languages* (Languages of the World 24. Munich: Lincom Europa, 2000)
31. Lucy J.A, Gaskins S. *Grammatical categoriesand the development of classification preferences: a comparative approach*. 1997.
32. Lucy, A. John, *Linguistic Relativity*. Annual Review of Anthropology, Vol. 26, 1997
33. Lycan, William. *Philosophy of Language*. Routledge Contemporary Introductions to Philosophy, 2008
34. McConnell-Ginet, Sally. *Language and Gender* u Routledge Encyclopedia of Philosophy
35. McEdwards, Mary. *Women's Language: A Positive View*. The English Journal, Vol. 74, No. 3, 1985
36. McKluskie, Kate. *Women's Language and Literature: A Problem in Women's Studies*. Feminist Review, No. 14. 1983

37. Orwell, George. *1984*, Secker and Warburg, London, 1949
38. Orwell, George. *Politics and the English Language*, Horizon. — GB, London. — April 1946.
39. Puckett, T.F. *Toward Womanspeak: Explication and Critique of Spender, Lacan, Irigaray and Kristeva's Perspectives on Women Speaking*, 1986
40. Sapir, Edward. *The status of linguistics as a science*. *Language* 5, 1929
41. Saul, Jennifer, "*Feminist Philosophy of Language*", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2012 Edition), Edward N. Zalta (ed.)
42. Seuren, Pieter. *From Whorf to Montague*. Oxford University Press, 2013
43. Slobin, Dan, *Thinking for speaking*. Berkeley Linguistics Society, 1987.
44. Smith, Perry. *Review: Loglan 1: a logical language*. *The Journal of Symbolic Logic*, Vol. 56, 1991
45. Spender, D. *Man Made Language*. London: Routledge & Kegan Paul., 1980
46. Swoyer, Chris, "*Relativism*", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2014 Edition), Edward N. Zalta
47. Themaat, Van Verloren. *Formalized and Artificial Languages*, *Synthese*, Vol. 14, 1962
48. Wall, J. Celia i Gannon-Leary Pat. *A Sentence Made by Men: Muted Group Theory Revisited*. *The European Journal of Women's Studies*, Vol.6, 1999
49. Walsh, Chad, *Basic English: World Language or World Philosophy?* *College English* br. 8 (1945)
50. Warnke, Georgia, "*Intersections Between Analytic and Continental Feminism*", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2012 Edition), Edward N. Zalta (ed)
51. Whorf, Benjamin Lee. *Language, Thought and Reality – Selected Writing*, The M.I.T. Press, 1956
52. Zwicky, Arnold. *Review: Loglan: a logical language*. *Language*, Vol. 45, 1969